

**O‘ZBEKISTON XALQ TA’ LIMI VAZIRLIGI
MUQUMIY NOMLI QO’QON DAVLAT PEDAGOGIKA
INSTITUTI**

**5141100- O‘zbek tili va adabiyoti bakalavr yo‘nalishi
403 - guruh talabasi Maxsutaliyeva Maftunaningning “Erkin Vohidov
she’riyatidagi rang-tus bildiruvchi so‘zlar semantikasi” mavzusidagi**

BITIRUV MALAKAVIY ISHLI

Ilmiy rahbar

M U N D A R I J A

KIRISH

**I.BOB. ERKIN VOHIDOV SHE'RIYATIDA IJOBIY BAHO
IFODALOVCHI RANG-TUS BILDIRUVCHI SO'ZLAR**

1.1. Ijobiy baho semasini ifodalovchi oq va qora rang-tus bildiruvchi leksemalar

1.2. Qizil, moviy va yashil rang-tus bildiruvchi leksemalar

II.BOB. SHOIR SHE'RIYATIDA SALBIY BAHO IFODALOVCHI RANG-TUS BILDIRUVCHI SO'ZLAR

2.1. Salbiy baho semasini ifodalovchi qora rang-tus bildiruvchi leksemalar

2.2. Qizil – salbiy baho semasini ifodalovchi leksemalar

III.BOB. ISHNING AMALIYOTGA TADBIQI

3.1. Ta'limiy o'yinlar asosida rang-tus bildiruvchi sifatlarni o'tish metodikasi

3.2. Dars ishlanmasi

XULOSA

**FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI
ILOVA**

KIRISH

Mavzuning dolzarblii. Boy va uzoq tarixga ega o‘zbek tili va adabiyoti tarixida xoh toshbitiklar, xoh xalq og‘zaki ijodi, xoh yozma adabiyot, xoh so‘zlashuv nutqida bo‘lsin har bir so‘zga o‘ziga xos ma’no-mazmun yuklashga alohida ahamiyat berilgan. Xususan, rang-tus ma’nosini bildiruvchi so‘zlar ham mu’ayyan ma’noni tashigan.

Ma’lumki, ranglar biror narsa – buyumning belgiga ko‘ra ko‘rinishini ifodalash bilan birga ma’lum ma’noda majoziylik kasb etadi. Masalan, oq rangi ezgulik, yorug‘lik, poklik timsolini, qora rangi yovuzlik, jaholat, qabohat, zulmat ramzini, sariq rangi ayriliq, hijron, tushkinlik ramzini, yashil yangilanish, yoshlik ramzini bildirgan.

Shuni ham qayd qilish zarurki, biror bir rang-tus ma’nosini bildiruvchi so‘z bir ijodkor asarida ijobiy mazmunni aks ettirsa, boshqa bir ijodkor asarida aksincha bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga ijobiy yoki salbiy mazmunni bildirish uchun bir ijodkor salaflari qo‘llamagan so‘zdan foydalanish orqali o‘sha so‘zning yangi bir qirrasini kashf etishi mumkin. Jumladan, qadimgi turkiy xalqlar adabiyotidan boshlab kuzatadigan bo‘lsak, turli ranglar turli davrlarda turli ma’no va mazmunni o‘zida mujassam etganligini ko‘ramiz. Tildagi bunday jihatlarni tadqiq etish tilning ma’no tovlanishlari bilan birga, ma’lum bir so‘zning mazmun o‘zgarishlariga uchrab turish holatlari yuzasidan xulosalar chiqarishda muhimdir. O‘zbek adabiyoti tarixida o‘ziga xos o‘ringa ega bo‘lgan E.Vohidov ijodiyoti o‘zbek mumtoz adabiyoti va XX asr o‘zbek adabiyoti an’analaridan oziqlangan holda asarlar yaratgan. Shoир asarlarida qo‘llangan rang-tus ma’nosini bildiruvchi leksemalarning qo‘llanganligini, ularga yangicha xos ma’no va mazmun yuklaganligini guvohi bo‘lamiz. Bu hol shoир asarlarining mumtoz adabiyot ijodkorlari tomonidan qo‘llangan rung-tus bilan bog‘liq leksemalarning ma’nosini tushunishda ko‘prik vazifasini o‘tashini belgilaydi.

Xuddi shu ma’noda, E.Vohidov ijodida esa rang-tus bildiruvchi so‘zlar semantikasining talqini orqali sifatlarning baho semalarini yoritish, shoирning

asarlarining til xususiyatlarini o‘rganish, uning she’riyatidagi rang-tus bildiruvchi so‘zlarning poetik ma’nodorligini aniqlash va shu asosda o‘zbek tilining keng badiiy imkoniyatlarini asoslash o‘ziga xos muhimlik darajasiga ega.

Muammoning o‘rganilganlik darjasи. Rang-tus bildiruvchi so‘zlar va ularning semantik xususiyatlari yuzasidan o‘zbek tilshunosligi va adabiyotshunoslida qator tadqiqotlari amalga oshirilgan. Jumladan, M.Sodiqovaning “O‘zbek tilida rang-tus bildiruvchi so‘zlar”¹, A.Nurmonov, A.Sobirov, N.Qosimovlarning “Hozirgi o‘zbek adabiy tili”², A.Nurmonov, A.Sobirov, Sh.Yusupovlarning “Hozirgi o‘zbek adabiy tili”³, M.Asqarova, R.Yunusov, M.Yo‘ldoshev, D.Muhamedovlarning “O‘zbek tilining praktikumi”⁴, R.Sayfullayev, B.Mengliyev, G.Boqiyeva, M.Qurbanova, Z.Yunusova, M.Abduzalovalarning “Hozirgi o‘zbek adabiy tili”⁵, Sh.Rahmutullayevning “Hozirgi adabiy o‘zbek tili”⁶ nomli kitoblarida o‘zbek tilidagi rang-tus ma’nosini bildiruvchi so‘zlarning semantik xususiyatlari to‘g‘risida nazariy xulosalar bildirilgan.

O‘zbek adabiyotshunoslida S.Hasanov “Navoiyning yetti tuhfasi” kitobida Navoiyning “Sab’ai sayyor” dostonidagi ranglar bilan bog‘liq qarashlar bildirilgan. Z. Mamarajabova nomzodlik dissertatsiyasida rang-tus bildiruvchi sifatlar oq, qora, qizil so‘zlarining semantik – stilistik xususiyatlariga to‘xtalib o‘tgan⁷.

¹ Sodiqova M. O‘zbek tilida rang-tus bildiruvchi so‘zlar. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. –T., 1963. –B.168.

² Nurmonov A., Sobirov A., Qosimov N. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. –T.: O‘qituvchi, 2001. –B.256.

³ Nurmonov A., Sobirov A., Yusupov Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. –T.: Sharq, 2002. –B.192-213.

⁴ Asqarova M., Yunusov R., Yo‘ldoshev M., Muhamedov D. O‘zbek tilining praktikumi.-T.: Iqtisod – moliya, 2006. -303 b.

⁵ Sayfullayev R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbanova M., Yunusova Z., Abduzalova M.. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. –T.: Fan va texnologiya, 2009. -416 b.

⁶ Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o‘zbek tili. Birinchi kitob. –T.: Mumtoz so‘z, 2010. –B.298; Rahmatullayev Sh.Hozirgi adabiy o‘zbek tili. Ikkinci kitob. –T.: Mumtoz so‘z, 2010. –B.208.

⁷ Mamarajabova M. O‘zbek tilida sifatlarning konnotativ ma’nolari. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. –T., 2004.

N. Jumatova o‘zbek she’riyatidagi rang bilan bog‘liq ramziy obrazlar haqida tadqiqot ishlari olib borgan¹.

S. O‘tanova Alisher Navoiy g‘azallari misolida rang-tus bildiruvchi so‘zlarning timsol yaratishdagi o‘rni, ularning ramzları haqida tadqiqot yaratgan².

Erkin Vohidov ijodining umumiyligini xususiyatlari, shoirning adabiy qarashlari, badiiy mahorati adabiyotshunoslikda atroflicha o‘rganilgan³.

Shoir asarlarning til xususiyatlarini o‘rganishga ham keyingi davrlarda alohida e’tibor qaratilmoqda⁴.

Erkin Vohidov she’riyati misolida G. Keldiyorova o‘zbek tili badiiy nutqidagi antiteza hodisasini yoritishga xizmat qilgan⁵ bo‘lsada, ularda Erkin Vohidov she’riyatidagi rang-tus bildiruvchi so‘zlar semantikasi maxsus o‘rganilmagan. Ushbu bitiruv malakaviy ishda yuqorida qayd qilingan tadqiqotlardan farqli tazrda shoir she’rlari misolida rang-tus bildiruvchi so‘zlarining tahliliga e’tibor qaratildi.

Ishning maqsadi va vazifalari. Ushbu bitiruv malakaviy ishida Erkin Vohidov she’riyatidagi rang-tus bildiruvchi so‘zlar semantikasini yoritish asosiy ishning maqsadi sifatida belgilandi.

Erkin Vohidov she’riyatining uslubiy – semantik xususiyatlarini rang-tus bildiruvchi so‘zlar asosida yoritish, rang bildiruvchi so‘zlarning emotsiyal - ekspressiv ma’no bo‘yoqdorligini, so‘zlarning ma’no nozikliklari, ifoda imkoniyatlarini tahlil qilish, shoir she’riyatining mazmun jihatdan mukammal, so‘zlarning mohiyatini ta’sirchan aks ettirishda rang-tus bildiruvchi so‘zlarning ahamiyatli o‘rnini ko‘rsatib berish bitiruv malakaviy ishining asosiy maqsadini tashkil etadi. Bitiruv malakaviy ishining manbai sifatida Erkin Vohidov

¹ Jumatova N. O‘zbek she’riyatida rang bilan bog‘liq ramziy obrazlar.–T.: 2000.

² O‘tanova S. Navoiy g‘azaliyotida ranglar simvolikasi. Fil. fan. nomz... aftoref. –T., 2007.

³ Normatov U. Ko‘ngillarga ko‘chgan she’riyat. –T.: Sharq, 2005.

⁴ Qo‘ldoshev B. Vohidov poeziyasida ibora qo‘llashning ayrim usullari haqida // A.G‘ulomov va o‘zbek tilshunosligi masalalari. –T., 2007.

⁵ Keldiyorova G. S. O‘zbek badiiy nutqida antiteza (E. Vohidov she’riyati misolida). Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. –T., 2000.

to‘plamlaridan foydalanildi¹. Shoirning bu to‘plamlaridagi she’rlarida qatnashgan rang-tus bildiruvchi so‘zlarning semantik xususiyatlarini yoritish, ularning tushuncha ifodalash va ma’no kuchaytirishdagi ahamiyati, o‘z va ko‘chma ma’nolarini tahlil qilish ushbu bitiruv – malakaviy ishining oldiga qo‘yilgan asosiy vazifasidir.

Ishning ob’yekti va matetiallari. Ushbu malakaviy bitiruv ishining tadqiqot obyekti Erkin Vohidovning “Sadoqatnama”, “Ishq savdosi: “She’r dunyosi” to‘plamlaridagi she’rlarida qatnashgan ijobiy va salbiy sema ifodalovchi rang-tus bildiruvchi leksemalar hisoblanadi.

Bitiruv malakaviy ishining tuzilishi va hajmi. Tadqiqot kirish, uch bob (har bir bob ikki fasl), xulosa, adabiyotlar ro‘yxati va ilovadan tarkib topgan. Bitiruv malakaviy ishining umumiy hajmi 63 betni tashkil etadi.

¹ Vohidov E. Sadoqatnama. Saylanma. –T.: Adabiyot va san’at, 1986.; Vohidov E. Ishq savdosi. Saylanma. 1-jild. –T.: Sharq, 2000.; Vohidov E. She’r dunyosi. Saylanma. 1-jild. –T.: Sharq, 2001.

I.BOB. ERKIN VOHIDOV SHE’RIYATIDA IJOBIY BAHO IFODALOVCHI RANG-TUS BILDIRUVCHI SO‘ZLAR

1.1. Ijobiy baho semasini ifodalovchi oq va qora rang-tus bildiruvchi leksemalar

O‘zbek tilshunosligida sifat turkumiga oid so‘zlar alohida mavqega ega. Bu borada rang tus bildiruvchi sifatlarning ham o‘z o‘rni bor.

O‘zbek tilshunosligida rang-tus bidiruvchi so‘zlar bir qator tadqiqotlarning o‘rganish obyekti bo‘lgan. M. Sodiqova rang bildiruvchi so‘zlarning leksik – semantik hamda grammatic ko‘rsatkichlari tadqiqi bo‘yicha ish olib borgan. Bu ishda tilshunos sifatida Sodiqova rang ma’nosini ifodalovchi so‘zlarning asliy va taqlidiy ranglarga bo‘lib o‘rganadi. Taqlidiy rang nomlari tabiatdan rangdor predmetlar tusiga taqlid asosida hosil qilinadi: gunafsha rang, qovoq rang. Asliy ranglar turkumiga oq, qora, qizil, sariq, yashil, malla, qo‘ng‘ir rang nomlari kirib, taqlid qilinadi¹. Xususan, M. Sodiqova bu tipdagи so‘zlarda daraja kategoriyasining ifodalanishiga alohida e’tibor qiladi.

Hamdamova o‘zbek tilidagi rang bildiruvchi so‘zlarni axomatik, xromatik rang bildiruvchi so‘zlar va spektr rang sinonimlari guruhiga bo‘lib o‘rgandi². Axomatik ranglar qatoriga oq, qora rang bildiruvchi sifatlarni, xromatik ranglar qatoriga qizil, yashil, ko‘k rang bildiruvchi sifatlarni kiritadi. Spektr ranglar sinonimlari guruhi predmet nomiga qiyos qiladi: bug‘doy rang, bo‘z rang, sur rang, havo rang, binafsha rang, kulrang, jigar rang. Bu guruhlarga kiritiladigan sifatlarning leksik – grammatic xususiyatlari o‘rganilgan bo‘lsada, mazkur leksemalarning semantik – stilistik xususiyatlari e’tibordan chetda qolgan. Shu bilan birga ayni sifatlarga yuklanadigan qo‘sishimcha emotsiyal ma’no nozikliklariga birmuncha diqqat qaratilgan. M. G‘anixo‘jayeva sifatlarni qiyosiy –

¹ Sodiqova M. O‘zbek tilida rang-tus bildiruvchi so‘zlar. Filol. fan.nomz... diss. –T.: 1963. –168 b.

² Hamdamova I. O‘zbek tilida sifatning ma’no turlari va ularning o‘zbek tili izohli lug‘atida berilishi // O‘zbek tilshunosligi masalalari (ilmiy maqolalar to‘plami). –Sam., 2001.

dioxronik aspektida tadqiq etadi. Bunda rang-tus bildiruvchi sifatlar semantik – funksional jihatdan tahlil qilinadi hamda ayni so‘zlarning yozma yodgorliklaridagi ekvivalentlari bilan aloqa masalasi ko‘rib chiqiladi¹.

M. Sodiqova axomatik ranglar guruhiga kiruvchi oq so‘zining o‘zbek tili lug‘at sostavining eng eski so‘zi ekanligi “Kultegin” obidasi, “Devoni lug‘otit turk” kabi yodgorliklaridan olinganligini misollar orqali isbotlab beradi². Shuningdek, oq so‘zining quyidagi ko‘chma ma’nolari izohlanadi:

1. Shevalarda “*sut-qatiq*” ma’nosini beradi: *oq ichdim*;
2. “*begunoh*”, “*haq*” ma’nolarida: *Oq bo‘lsa nimaga guvoh ko‘rsatmaydi*;
3. Oq so‘zi badiiy tasvirda “*qor yoqqan joy*” ma’nosida, shuningdek, majoziy ma’noda “*poklik*”, “*begunohlik*”, “*shodlik*” ramzi bo‘lib xizmat qiladi;
4. Oddiy darajada oq so‘zi “*toza*” degan ma’noda qo‘llanadi: *Oq qog‘oz oldi*.

H. Tojimatov esa rang bildiruvchi sifatlar ma’nosini reallashtirish uchun (misollar orqali), rang bildiruvchi sifatlarni sifatlovchili birikmaning sifatlovchisi, o‘xshatish qurilmasining asos bo‘lagi sifatida berilishi kerak degan xulosaga keladi. Olim rang bildiruvchi sifatlarining ma’nosini izohli lug‘atda misollar orqali reallashtirishni tadqiq etar ekan, quyidagi xulosaga keladi:

1. Rang, tus affiksoidlari bilan yasalgan sifatlarning va rang bildiruvchi epitetylarning ma’nosini misollar vositasida ochish uchun uni sifatlovchi vazifasida berish va gapda shu rang aniqlik kirituvchi so‘z bilan grammatik va ma’no jihatdan bog‘langan holda kelishi nazarda tutilgan.
2. Birdan ortiq rang aralashmasini yoki ma’lum bir rangdan ikkinchi rangga moyillik bildiruvchi sifatlarni misol vositasida reallashtirish uchun gap tarkibida o‘sha sifat ma’nosining har bir uzvini ochuvchi so‘z kiritilishi kerak. Bu realizatorlar o‘z reallanmasi bilan ma’no jihatdan bog‘liq bo‘lib kelishi e’tiborga olinadi.

¹ Ganixodjayeva M. Prilagatelniye sveta uzbekskogo yazika v sravnitelno – istoricheskem aspekte: Avtoref. dis... kand. fil. nauk. –T.: 1986.

² Sodiqova M. O‘zbek tilida rang-tus bildiruvchi so‘zlar. Filol. fan.nomz... diss. –T.: 1963. – B.33.

H. Tojimatov maqolalaridan birida rang-tus bildiruvchi sifatlarni quyidagi guruhlarga bo‘lgan:

1. Aniq bir rangni bildiruvchi sifatlar;
2. Birdan ortiq ranglar aralashmasini bildiruvchi sifatlar;
3. Ma’lum narsaga xos rangni bildiruvchi sifatlar;
4. Rang-tus affiksoidlari bilan hosil bo‘lgan sifatlar.

Rang-tus bildiruvchi sifatlar aniq bir rangni anglatmay, unga qo‘sishimcha belgilar ham ifoda topgan bo‘lsa, ular ham mazkur ma’no uzvi hisoblanib alohida realizator talab etadi.

Ranglar ma’lum bir predmet belgisini anglatishdan tashqari muayyan ramziy mohiyatiga ega bo‘ladi. Chunki rang u yoki bu xalqning, uni qurshab turgan olam, ijtimoiy – madaniy hayot, urf-odat, marosim, adabiyot va san’atga oid qadimiy qarashlar bilangina emas, balki kosmogonik, mifologik, diniy, ilohiy tushunchalar bilan ham bog‘lanib kelgan. Shuningdek, odamlarning dunyoqarashi, yashash sharoitlari, diniy hayot yo‘llarining o‘zgarishi bilan ranglarga munosabat, rangdan ko‘zlangan maqsadi ham o‘zgarib, ba’zan butunlay yangilanib borgan. Masalan, “Avesto”da qora rang qorong‘ulik va yovuzlikni, oq yorug‘likning ziddi o‘laroq ta’rifi tavsif etilgani ma’lum. Unda qorong‘ulikning, yovuzligu yomonlikning boshlang‘ich manbai Ahriman. Lekin olis o‘tmishda oq rangga nisbatdan shunga yaqin munosabatlar mavjud bo‘lgan.

Badiiy adabiyotdagi rang ramzini chuqurlashtirgan nazariya “Vahdat ul-vujud”dir. Bu nazariyaga ko‘ra olam va undagi jamiki narsalar Olloh sifatlarining zuhurlanishi, tajallisidir. Vahdat ul-vujudni mustahkamlagan ilk manbalar “Qur’oni Karim” va hadislar ekanligi ravshan. Xususan, Qur’onda Olloh tavhidi chuqur asoslangan. Shu sababli barcha so‘fiylar va mutasavvif shoirlar bu borada unga tayanishadi. Mutasavvif shoir Sanoyi ilohiy tajalliyotni quyidagicha poetiklashtirgan:

Rang-barang aks etsada, ashylar

jami,

Bir rangga aylantirar vaqdatning

xumi.

Ranglarning birlashishi hamma u

bo 'lganidir,

Ipning ham noziklashib, bir tola

bo 'lganidek.

Quyidagi misralar mazmunidan shoir uchun butun dunyo Ollohnning go‘zalligidan iboratligi va uning timsoli moddiy olamda aks etganligi anglashiladi:

Rokib o'lg'och shabrangini har yon

qildi jilvagar,

Soya garchi ko 'p zuhur emas quyosh

bo 'lgach biyik

Ishq-muhabbat iztirobi, oshiq-ma’shuqa kechinmalar, ayriliq va hijron tuyg‘ulari, shuningdek, o‘zaro insoniy munosabatlarda yuzaga keladigan holatlarning poetik tasvirida ranglardan foydalanish Gadoiy ijodida o‘ziga xos maktab vazifasini o‘tagan.

Qaro otlik oq begin, bu ne yurush

bo 'lur, ne javlon,

Jilovingni tortaroq tutki, ulusda

qolmadi jon.

Qora ot ustida javlon urib yelib borayotgan oppoq yuzli malakning ko‘rganlarning aqlidan begona qilayozgan go‘zal tasviri Sharq miniatyura san’atini yodga tushiradi.

Rang-tus bildiruvchi so‘zlar Alisher Navoiy nazdida alohida mavqega ega bu uning obraz yaratishdagi mahoratini ko‘rsatuvchi muhim vosita bo‘lganligini

S. O'tanovaning tadqiqotida ko'rish mumkin¹. O'tanova S. tadqiqotida "Xazoyin ul-maoniy" devonidagi g'azallarning u yoki bu o'rinda qo'llanilgan rang ma'nosidagi so'zlarni imkon darajasida hisoblab chiqqan. Unga ko'ra devonda qora rang 544, qizil rang 581, yashil yoki ko'k rang 164, oq rang 127, sariq rang 104 o'rinda ishlatilganligini ko'rib o'tgan.

Bundan ko'rindaniki Navoiy lirikasida ham rang-tus bildiruvchi so'zlar katta o'rin tutib, she'rlarida muhim semantik vazifani bajargan:

Shabobning havasidan soqolni rang

etma,

Oqarsa sabza, ko'karmak yana ne

imkodur.

Ushbu baytda Navoiy keksalikni bo'yiniga olmay bo'yashga tutingan kishiga quriyotgan maysa qayta ko'karmaganidek, soqolni qoraga buyagan bilan soch oqara boshlashi kinoya bilan aytadi. U bu o'rinda falsafiy ruh bilan yo'g'rilgan hayotiy xulosa chiqrishda rang bildiruvchi so'zdan mahorat bilan foydalana olgan.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, o'zbek tilshunosligida rang-tus bildiruvchi sifatlarning leksek-semantik xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan qator ishlar yaratilgan.

Rang-tus bildiruvchi sifatlarning ma'nodoshlarini yaxshi bilish va o'z o'mnida qullay bilishi shoirning nutqiy mahoratini ko'rsatar ekan, bitiruv malakaviy ishida rang-tus bildiruvchi so'zlarning Erkin Vohidov ijodidagi til xususiyatlari atroflicha tahlil qilishga harakat qildik.

O'zbek tili morfologik tizimida boshqa turkumlarga nisbatan sifat so'z turkumida baholash munosabati imkoniyatlari keng. Sifat leksemalarning o'ziga xos jihatlari turli ma'no nozikliklarini ifodalash uchun xizmat qilishi uning boshqa so'z turkumlariga oid so'zlar bilan o'zaro munosabatga kirishuvidan aniq ko'zga tashlanadi.

¹ O'tanova S. Navoiy g'azaliyotida ranglar simvolikasi. Fil. fan. nomz... aftoref. –T., 2007.

Predmetning belgi alomatlaridan biri rang-tusdir. Bir turkum sifatlar predmetning ana shu belgisini ifodalash uchun ishlataladi.

Rang-tus bildiruvchi so‘zlar poetik nutqning emotsional obrazliligi va ta’sirchanligini oshiruvchi muhim uslubiy vosita sanaladi. Binobarin, rang ifodalovchi so‘zlar she’riyatda rang bildiruvchi poetizmlar o‘laroq nutqqa badiiylik baxsh etib, ma’lum uslubiy vazifani bajaradi.

Darhaqiqat, rang-tus bildiruvchi leksemalar sifat turkumining eng katta razryadlaridan biri hisoblanadi. Rang-tus bildiruvchi leksemalarning xarakterli tomoni ularning ko‘chma ma’nolarda o’tishdagi elastikligi, moslashuvchanligidir. Rang nomlari o‘z ma’nolaridan ham ko‘proq ko‘chma ma’noda qullaniladi. Bu nutqiy ko‘chma ma’no emotsional-ekspressivlikka yo‘l beradi. Masalan, qora, oq so‘zlarining 10-15 ma’noni ifodalash imkonim mavjudligi kuzatiladi.

Rang-tus bildiruvchi leksemalar o‘zi birikib kelgan leksema ma’nosiga ijobiy yoki salbiy emotsional-ekspressiv ma’no yuklaydi.

Erkin Vohidov lirikasida she’r tilini jozibadorligini, ta’sirchanligini oshirishda rang-tus bildiruvchi so‘zlarning o‘rni nihoyatda katta.

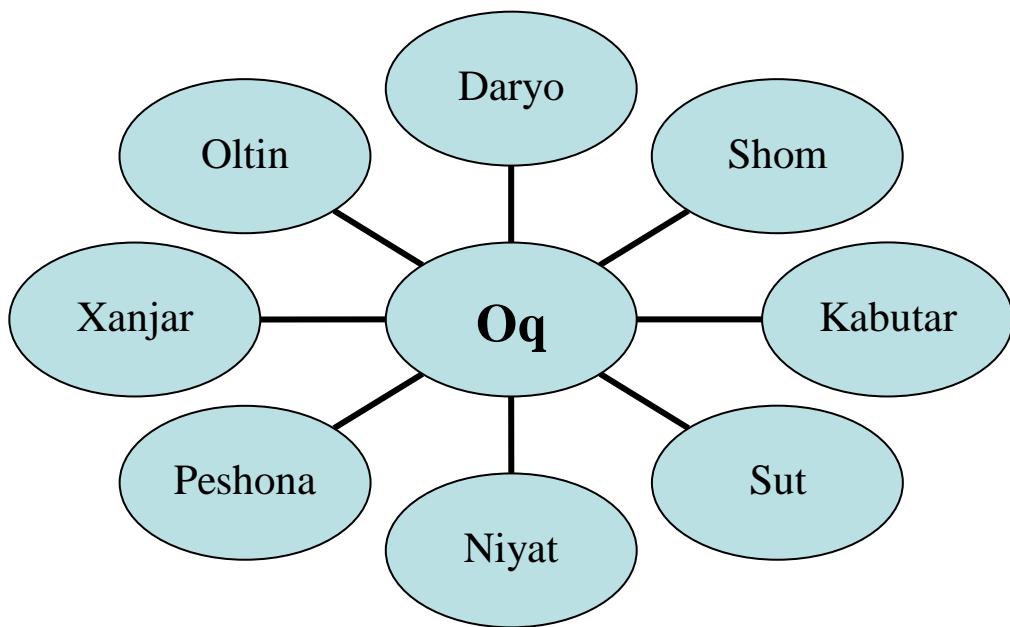
Erkin Vohidov she’riyatida rang-tus bildiruvchi so‘zlar lirik qahramonlarning kechinmalari, badiiy muhitning tasviri ishonarli, obrazli bo‘lishida katta rol o‘ynagan. Quyida Erkin Vohidov she’riyatida ijobiy baho semasini ifodalagan rang-tus bildiruvchi so‘zlarining semantikasi ustida to‘xtalib o‘tiladi.

Oq rang-tus bildiruvchi leksemasi predmetning belgisini bildiruvchi eng faol birliklardan sanaladi. Oq leksemasi ham predmetning rang-tusini bildirishdan tashqari yana bir qancha okkozional uslubiy semalarni ifodalash uchun xizmat qiladi:

1. Ramziy ma’no ifodalash vositasi bo‘ladi;
2. Ma’noni kuchaytirish vositasi bo‘ladi;
3. “Yurt”, “mamlakat” semasini bildiradi;
4. “Beg‘ubor”, “pokiza” semalarini bildiradi;
5. “Pok”, “begunoh” semalarini ifodalaydi;

6. “Yorug‘lik” semasini bildiradi.

Oq leksemasining uslubiy jihatdan qo‘llanish xususiyatlarini quyidagi jadval orqali ko‘rsatish mumkin:

Erkin Vohidov she’riyatida oq rang soflik, to‘g‘rilik, yaxshilik, yorug‘lik, ulug‘lik,adolat, eng asosiysi, go‘zallik ma’nolarida keng yoritilgan.

Erkin Vohidovning quyidagi she’rida oq leksemasida *sof belgi* ma’nosida qo‘llangan:

Deyman bulutlarga chulg‘angan oppoq

Tumanli boshingga quyosh to ‘kar nur.

Kimsanki, qarshimda yuksalib mag ‘rur,

Uzoq-uzoqlarga boqasan, o ‘rtoq?

Aks-sado der:- Tog ‘!..

Oq leksemasida *sof belgi* ma’nosi bo‘lib, qor, sut, paxta rangidagi predmetning xususiyatini ifodalaydi.

Yuqoridagi she’rda shoir tog‘ning cho‘qqisidagi qorning rangini ifodalovchi oq leksemasini orttirma darajada qo‘llab, ma’nosini yorqinlashtirgan va hissiy ta’sirchanligini oshirgan.

Erkin Vohidov yana bir she’rida oppoq leksemasi ishtirok etgan:

Oppoq tumanlarga chulg‘anib yotar

Moviy samolarga tutashgan boshing.

Bu yurtda eng avval senda tong otar,

Eng keyin tark etar seni quyoshing.

Erkin Vohidov ushbu she’rida tog‘ning ulug‘vorligini kuylarkan, unda tumanlarga chulg‘angan tog‘ning cho‘qqisi – boshini oppoq leksemasi orqali ifodalab, bu rangni “*beg‘uborlik*” semasida qo‘llagan.

Shoirning ijobiy emotSIONAL-ekspressiv maqsadda aytgan niyati oq yo‘l birikmasi orqali izohlangan. Oq leksemasi esa ijobiy baho semasini tashuvchi asosiy so‘z bo‘lib xizmat qilgan.

Oq leksemasi soch, soqol so‘zlariga nisbatan qo‘llanganida insonning keksayib qolganligi ma’nosini ifodalanadi.

Erkin Vohidov “*keksaymoq*”, “*ulug‘ yoshga yetmoq*” ma’nosini anglatishda semantik-uslubiy vosita sifatida oq leksemasidan foydalangan:

Qolganlar umrning

Sarhisobin qilar,

Soch oqiga boqib surarlar hayol.

Nido

She’riy asarlarda oq so‘zi keng stilistik imkoniyatga ega semantik-uslubiy vosita sifatida yuzaga chiqadi.

Oq so‘zi inson tanasi a’zolari belgisini ifodalaganida ijobiy baho semasini ifodalaydi: *To ‘lgan oydek oq yuzi bir oz qizardi...* (A.Q.)

Oq leksemasi yuz rangini shu tusga moyilligi, tiniqligi, chiroyliligi belgisini anglatadi. Bu sema sof nutqiy sema bo‘lib, konnotativ ma’no hisoblanadi.

-Yo ‘q, fikrim band etgan oqqushlar emas,

Sabo yo parivash boqishlar emas,

Na suv ko ‘zgusida ko ‘ringan hilol,

Na chehrasi ol!

Shoirning “Majnuntol” she’ridan olingan ushbu parchada “*oqqush*” qo’shma so‘zi tarkibidagi oq leksemasi qush so‘ziga birikib ijobiy ma’noni ifodalashga xizmat qilgan. She’rda oqqush leksemasi ko‘chma ma’noda qo’llanilib “*yor*”, “*qiz*” ma’nosini ifodalagan.

Sheyx ul-mashoyix Ahmad Yassaviy to‘rtliklarida oq va qora ranglar zidligida chuqur ma’rifiy-tarbiyaviy g‘oyalari ifoda etilgan:

Sochu soqol ko‘b oqardi, ko‘ngul qaro,
Tongla borsam yo chuchakman, yoxud saro.
Kim “alastu bi robbukum” demish vakto,
Bilolmasman qayu jam’din bo‘ldim mano¹.

Erkin Vohidov ham Ahmad Yassaviy kabi oq va qora ranglarni o‘zaro zid quyish orqali jonli tasvir yaratuvchi timsoliy lavha, hayotiy kuzatishlardan o‘rin olgan xalqona donishmandlik ruhidagi ta’sirli obraz yarata olgan:

Oqni oq dey, qaroni qaro,
Tan berayin qilganda xato.

Oq va qora rang o‘zaro qarama qarshi kontrast ranglar bo‘lib, bu ranglarni ifodalovchi so‘zlar o‘zaro antonimdir. She’riyatda lirik qahramonning kechinmalari, badiiy muhitning tasviri ishonarli, obrazli bo‘lishida antonimlarning roli kattadir. Asosan bu sifatlar otlashgan holda ishlatiladi. Masalan, Erkin Vohidov yuqoridagi she’rida oq rang timsolida haqiqatni, qora timsolida uning aksini ko‘rsatgan.

Oq leksemasi asli “toza” ma’nosini bildiradi. Bu uning genetik ma’nosini hisoblanadi. Keyinchalik so‘zlarning ma’no taraqqiyoti natijasida oq leksemasi rang bildiruvchi ma’no hosil qilgan².

Oq leksemasi tarixiy qo’llanishiga e’tibor qaratadigan bo‘lsak, shu ma’lum bo‘ladiki, rang-tus bildiruvchi aq sifati o‘g‘uz tiliga oid bo‘lib, turklar uning

¹ O’tanova S. Navoiy g‘azaliyotida ranglar simvolikasi. Fil. fan. nomz... aftoref. –T., 2007.

² Dadaboyev H. “Devonu lug‘otit turk”dagi turkiy tillarga xos fonetik va leksik-semantik xususiyatlari haqida // Tilshunoslikning dolzarb masalalari (Ilmiy maqolalar to‘plami). –T.; 2008. –B.6.

o'rniga o'ro'n leksemasini qo'llashgan. Keyingi davr manbalarida oq leksemasining mavqeい ko'tarilgan va u ma'nodoshini istemoldan siqib chiqqargan¹.

Oq so'zining poetik nutqda uslubiy vosita sifatida fikrni ifodalash imkoniyatlari ko'lami keng. She'riyatda Erkin Vohidov oq leksemasini qo'llash orqali ma'lum bir ma'no nozikliklarini ifodalashni ko'zda tutgan.

Qora sifat leksemasi nutqda faqat predmetning rangini ko'rsatish maqsadida qo'llanganda emotsional-ekspresivlikdan xoli bo'ladi, umimg vazifasi rang to'g'risida xabar, ma'lumot berish bilan cheklanadi. Qora leksemasi so'zlovchi yoki yozuvchining o'z nutqi qaratilgan shaxsga bo'lgan munosabati nuqtai nazaridan matnga bog'liq holda ijobiy yoki salbiy ekspresivlikni ifodalashi mumkin.

A. N. Kononov "qora" sifat leksemasining ma'nolarini tadqiq etib, bu leksema bilan "katta", "yirik", "muhtasham", "ulug'", "qudratli", "kuchli", "pokiza", "musaffo", "quruqlik", "yer", "zulmat ko'ki", "shimol" kabi semalar ifodalanganligini ko'plab misollar yordamida izohlab bergan. Olimning ta'kidlashicha "Kitobi Dadayi Qo'rqu"t"dagi qahramonlar nomida mavjud qora sifatlashi ulug'lik va jasorat, kuchlilik sinonimi sifatida qo'llangan.

She'riyatda qora rang bilan bog'liq ramziy obrazlardan keng foydalaniadi. Qora leksemasini Erkin Vohidov lirikasida qo'llanilishiga e'tibor qaratsak, bu leksemani qo'llashda shoirning o'ziga xos uslubiyatini ko'ramiz. U qora leksemasini mumtoz shakliga ko'proq murojaat qiladi:

Qaro qoshing, qalam qoshing,

Qiyiq qayrilma qoshing, qiz

Qilur qatlimga qasd qayrab-

Qilich qotil qaroshing qiz.

Shoirning "Q" ismli qizga qasida"sida qora leksemasi kishi tana a'zolaridan biri qoshga nisbatan ishlatilib ijobiy baho bildirgan. Chunki qoshning qora bo'lishi mumtoz adabiyotda ham, hozirgi she'riyatda ham go'zallikning shartlaridan biri

¹ Dadaboyev H. "Devonu lug'otit turk"dagi turkiy tillarga xos fonetik va leksik-semantik xususiyatlar haqida // Tilshunoslikning dolzarb masalalari (Ilmiy maqolalar to'plami). –T.; 2008. –B.3.

hisoblanadi. Erkin Vohidov “qaro qoshing” deyish bilan “Q” ismli qizning go‘zalligini ochib bergan. Bunda qora leksemasi ta’sirchanlikni oshiruvchi, aniqlik va obrazlilikni ifodalovchi epitet sifatida qo‘llagan.

O‘sma qo‘ydingmi qoshingga, bunchalar

tim qoradir,

Bilmadim, bu qoshlaringdan qancha

dillar poradir,

Rahm qilg‘il, bitta o‘zbek shunchalar

yolvoradir,

Tush o‘zing, yo ayt, yoningga qaysi

yo ‘ldan boradir?

Shoir bu she’rida ham qoshga nisbatan qora sifatini ishlatgan. Qora sifatini kuchaytiruvchi so‘z hisoblangan. Tim so‘zi bilan birga kelishi tasvirni bo‘rtirib ko‘rsatishga xizmat qilgan.

Qadimgi turkiy tilda ham tim kuchaytiruvchi so‘zi shunday (o‘ta, butunlay) ma’noni bildirgan bu so‘z asli tum tarzida talaffuz qilingan; keyinchalik o‘ unlisi i unlisiga almashgan: to‘m>tim. Bu so‘z dastlab otlarning tusini bildiruvchi sifatlar bilan (to‘m torug‘, to‘m qora’ kabi) ishlatilib, keyinchalik faqat qo‘ra sifati bilangina ishlatiladigan bo‘lgan, lekin tim qo^ra at, so^ch, qa^sh koz, ton,...¹

Tim kuchaytiruvchi so‘zining boshqa ranglar bilan bog‘lana olmasligining sababi ular o‘rtasida semantik bog‘lanuvchi ma’nolar tarkibida umumiy (bir xil) sema bo‘l... hisoblanadi. Bunday umumiy semaning bo‘lishi leksek ma’nolarning semantik bog‘lanishini va bir-biri uchun yaqin leksik kontekst bo‘lib kelishini ta’mindaydi. Shuning uchun tim so‘zi faqat qora sifatiga bog‘lana oladi. Boshqa rang-tus bildiruvchi sifatlarga bog‘lanmasligining sababi ular o‘rtasida ideografik semalarning mayjud emasligidir.

Xulosa qilib aytganda, Erkin Vohidov ijodida oq va qora leksemalarini qo‘llash orqali ma’lum bir ma’no nozikliklarini ifodalashga harakat qilgan. Oq leksemasi Erkin Vohidov lirikasida quyidagi ijobiy ma’nolarni ifodalagan:

¹ Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. –T.: Universitet, 2000. –B.137.

1. Sof belgi: *oppoq tumanlarga chulg ‘anib yotar...;*
2. “*Keksaymoq*” ma’nosida: *Soch oqiga boqib surarlar hayol;*
3. “*Istak*” semasida: *Oq yo ‘l tilab qolg ‘um dirlrabo.*

Shuningdek, shoirning qora leksemasidan ijobiy baho semasini yaratish mahoratiga ham alohida e’tibor qaratildi va quyidagi xulosalar chiqarildi:

1. G‘azalostonasida posbon yanglig‘ paydo bo‘lgan shoirning shu janrdagi she’rilarida *qora* leksemasi *qaro* shaklida ishlatilganligi leksemaning ta’sirchanligini oshiruvchi vosita bo‘lgan;
2. Shoir g‘azalida *qora* leksemasini *qosh* leksemasiga nisbatan ishlatganda “*go ‘zallik*” semasini ifodalagan;
3. *Qora* so‘zi *tim* kuchaytiruvchi so‘zi bilan birga qo‘llanganda tasvirni bo‘rttirib ko‘rsatishga xizmat qilgan.

1.2. Qizil, moviy va yashil rang-tus bildiruvchi leksemalar

Poetik nutqda *qizil* sifat leksemasi uslubiy vosita sifatida eng faol qo‘llanuvchi leksemalardan biri sanaladi.

Erkin Vohidov she’riyatida *qizil* leksemasining semantik strukturasida ijobiy ma’no ifodalovchi semasiga misol sifatida quyidagi she’rini keltirish o‘rinli:

*Qizil gul bargida bulbul
Kabi sayrab saharlarda
Yana shoir qilur takror
Vatandin yaxshi yer bo ‘lmas.*

Keltirilgan misolda *qizil* leksemasiga alohida urg‘u berilganligini sezish qiyin emas. Gullar tabiatda turli ranglarga ega bo‘lsada, poetik nutqda gul tasvirini berishda, asosan, *qizil* leksemasi faol qo‘llaniladi. Bizningcha, bu misolda *qizil* leksemasi quyidagi to‘rt semani o‘zida mujassamlashtirgan:

- “*rang*” semasi;
- “*yoshlik*” semasi;
- “*muhabbat*” semasi;
- “*tuzum*” semasi.

Bu semalarning barchasi umumiylar tarzda bir nuqtaga - *qizil* leksemasining ko‘chma ma’nosiga – differensial semaga birlashadi.

Badiiy nutqda *qizil* leksemasining ma’nodoshi hisoblangan “*ol*” so‘zi ham faol qo‘llaniladi va u sof poetizmlar qatoriga kiradi.

*Ko ‘r tush ko ‘rar, boqar hayotga
Ol etguncha shafaq samoni!
To ‘xta quyosh, uni uyg‘otma,
Ko ‘zlaridan olma ziyoni.*

Shoir ijod qilarkan tilga befarq qaramaydi, undagi durdonalarni teradi va joy-joyiga quyadi, shuningdek, so‘zga yangi ma’no nozikliklarini yuklaydi. Erkin Vohidov yuqoridagi she’rda “shafaqning qizarib tong otishi” hodisasini yoritish uchun “*ol*” leksemasidan unumli foydalangan va bu leksema she’rda noyob

topilmadir. Chunki quyoshning tongda chiqishidan oldin shafaq hosil bo‘ladi. U qizil rangda ko‘rinadi. Shafaqning ol leksemasi bilan birga qo‘llash orqali shoir she’rning tasviriy va emotsiyal qiyomatini oshirgan.

Sharqda qizil rangni quyosh bilan tenglashtirish keng tarqalgan hodisadir. Bu holni Koreys, Yapon, Xitoy mifologiyasi va adabiyotda ham kuzatish mumkin. “Qutadg‘u bilig”da qizil (yuz) mifologik tasavvurlarga ko‘ra, oy nuri bilan aloqlantiriladi. Bu asarda qizilning quyoshga nisbatan berilgani kuzatiladi: *Qizil yuz (ya’ni quyosh) rangi o‘zgardi, sariq bo‘ldi*.

Qizil rang – yuz, badanning rangiga nisbatan ifoda etish orqali so‘zlovchining ijobiy munosabati ifodalanadi¹.

-Yo ‘q, fikrim band etgan oqqushlar emas,

Sabo yo parivash boqishlar emas,

Na suv ko‘zgusida ko‘ringan hilol,

Na chehrasi ol!

Shoirning “Majnuntol” she’ridagi ol rang-tus bildiruvchi leksemasi chehra leksemasiga bog‘lanib kelgan va “*chiroyli yuzli*”, “*go‘zal yuzli*” ma’nolarini ifodalagan.

Bu majoziy ma’no ijobiy munosabatni “*chehrasi ol*” birikmasidagi sema shoirning ijobiy bahosi hisoblanadi.

Ol leksemasi ham predmetning rangini ifodalashga xizmat qiladi. Buni Erkin Vohidov ijodida ham kuzatamiz.

Degaylarki, charog ‘u

Ol gilos olmish labingdan rang,

Labing tegsa hasad qilgum

Uzum birla gilosdan ham.

Bunda ol leksemasi predmetning belgisini ifodalagan.

Alvon leksemasi ham xuddi ol leksemasi kabi predmetning belgisini ifodalaydi. Ba’zan *alvon* leksemasi *qizil* rangni emas, balki “*qizg‘imtir, sariq tusdagi*” semasini ham bildirishi ham mumkin:

¹ Mamarajoobova Z. N. O‘zbek tilida sifatlarning konnotativ ma’nolari. –T.: 2004. –B.78.

Aytib bo 'ldim so 'nggi qo 'shiqni,

Jo 'nab ketdi quyosh ham asta.

Alvon ko 'ylak kiygan ufqning

Etagida qoldi glandasta.

Bu she'rda shoir Erkin Vohidov quyoshning botish jarayonidagi ufqning rangini ifodalash uchun *alvon* leksemasidan foydalangan bo'lsa, quyidagi she'rida tong otish jarayonida shafaqning rangi sifatida alvon leksemasidan foydalanadi:

Qiziqmasman shuhratga ortiq,

Davlatga ham qilmasman havas.

Faqat tonggi alvon shafaqdan

Bir bo 'lagi menda bo 'lsa bas.

Alvon rangli shafaqqa ega bo'lish hisidagi lirik qahramonning ruhiy holatini ochishda Erkin Vohidov mahorati tahsinga loyiqidir.

Yuqoridagi Erkin Vohidov qalamiga mansub she'rda alvon leksemasi birgina "qizil rang" semasini emas, balki boshqa ranglar bilan bog'liq semalarni ham ifodalay olish xususiyatiga ega ekanligi ko'rindi.

Shunday qilib, Erkin Vohidov she'riyatida qizil leksemasining ol, alvon sinonimlari, asosan, quyoshning rangini ifodalashda qo'llanilgan ekan.

Qizil leksemasi shoirning she'rdagi fikrni, lirik qahramon ruhiyatidagi istakni va predmet belgisini ifodalashda uchun foydalanilgan. Erkin Vohidovning rang-tus bildiruvchi so'zlarning qo'llash mahorati qizil, ol, alvon leksemalarini she'rlarida tanlay olishida ham kuzatiladi.

Badiiy nutqda "havo rang" ma'nosini beruvchi moviy, zangori leksemalari ko'k leksemasiga nisbatan faolroq qo'llaniladi.

Erkin Vohidov lirikasida *moviy* leksemasi faqat ijobjiy ma'no ifodalovchi leksema sifatida ishtirok etgan. Bu esa mazkur leksemaning ijobjiy munosabat semasi kuchli ekanligini ko'rsatadi:

Ko 'zlarining yulduzmi, yo 'q,

Yulduz erur har uchquni,

Qorachig‘ kuygan quyoshu

Moviy osmondir ko‘zing.

Moviy leksemasi asosan, suv va osmon tasvirini chizishga xizmat qiluvchi vositalar sanaladi. Yuqorida Erkin Vohidovning g‘azalida ko‘zning tiniqligi va rangini hamda go‘zalligini ifodalashga xizmat qilgan.

*Moviy rang-tus bildiruvchi sifat leksema Erkin Vohidov she’riyatida quyidagi o‘rinlarda *osmon*, *samo* leksemalarining sifatlovchisi bo‘lib kelgan:*

Ul jahonda tengsiz o‘lgay, qomati

tog ‘day baland,

Gumbazi moviy samoning gumbazidek

yonadur

Oppoq tumanlarga chulg‘anib yotar

Moviy samolarga tutashgan boshing.

Bahor, qanday moviy bu samo,

Qanday yorug‘, qanday keng jahon.

Quyidagi o‘rinlarda *moviy* leksemasi o‘lka, diyor leksemalarini sifatlovchisi bo‘lib kelib, ularning “go‘zal makon” ma’nosini ifodalagan:

Kezmoq na soz, quvnoq va xushbuy

Moviy o‘lka sukuti aro.

Firdavsiyning moviy diyori

Ko‘pni ko‘rgan, ey ko‘hna diyor!

Havoga nisbatan *zangori* leksemasi ishlatilib, uning “yoqimli”, “kishiga xush yoquvchi” ma’nolarini ochishga xizmat qilgan:

Havo toza, musaffo, zangor,

Gulzor bo‘ldi menga sayilgoh.

Erkin Vohidov *zangori* leksemasini predmetning ya’ni ko‘zni rangini ifodalovchi leksema sifatida ham qo‘llagan:

O‘ychan nigoh, ko‘zi zangori

O‘rusinigni unutma zinhor.

She’riyatda yashil leksemasining rangni ifodalash ko‘lami har-xil. Masalan, “yashil qir”, “yashil o‘tloq”ga nisbatan yashil shaharning, unga nisbatan “yam-yashil olam”ning rangni bildirish doirasi keng.

Erkin Vohidov ijodida bu leksema bahorning libosi ya’ni “yam-yashil olam” ma’nosida keladi:

*Qiyos topolmayman
Bahor husniga,
Yashil libosida
Na soz bu jahon.*

She’riyatda ba’zan “yashillik, yashil rang” semasini ko‘k semasi ham ifodalaydi:

*Endi qaytmam uyimga
Men elkezar devona.
Ko‘z tikibdir yo ‘limga
Ko‘m-ko‘k o‘tloq yagona.*

Bu misolda ko‘k leksemasi predmetning rangini ifodalashdan ko‘ra ko‘proq uning turi (hulligi, sabza ekanligi)ni anglatmoqda.

Erkin Vohidovning quyidagi she’rida “yashil” semasini shu rangga ega bo‘lgan zumrad leksemasi ifodalagan:

*Daraxtlar chulg‘anib zumrad yaproqqa,
Ko‘klam nafasini urib tuproqqa.*

Xulosa shuki, Erkin Vohidov she’riyatida *qizil* leksemasi va uning sinonimlari sifatida qaraladigan *ol*, *alvon* leksemalari ijobiy sema ifodalangan. Shoir bu leksemalarning quyidagi semalarda ishlatgan:

1. *Qizil* leksemasi Erkin Vohidov she’riyatida “*rang*”, “*yoshlik*”, “*muhabbat*” semalarini o‘zida mujassamlashtirilgan;
2. Erkin Vohidov ijodida *ol* leksemasi asosan rang semasini ifodalshga xizmat qilgan hamda “*sog‘lomlik*” semasini ifodalovchi leksema sema sifatida ishlatilgan;

3. Erkin Vohidov *alvon* leksemasidan “*ufq*” va “*shafaq*” leksemalarining sifatlovchisi sifatida qo‘llab, “tong otish” va “kun botish” semalarini yoritishda foydalangan.

Erkin Vohidov *ko‘k* leksemasidan quyidagi semalarni ifodalashda qo‘llagan:

1. “tiniq”, “musaffo” semasini;
2. osmon rangini;
3. “tinch”, “osoyishta” semasini;
4. “go‘zal”, “betakror” semasini;
5. ko‘zning rangini;
6. havoga nisbatan “yoqimli”, “kishiga xush yoquvchi” semasini bildirishda.

Yashil leksemasi va shu leksemaning o‘rnida kela olgan *ko‘m-ko‘k, zumrad* leksemalari Erkin Vohidov she’riyatiga lirik joziba va betakrorlik baxsh etgan.

II.BOB. SHOIR SHE’RIYATIDA SALBIY BAHO IFODALOVCHI RANG-TUS BILDIRUVCHI SO‘ZLAR

2.1. Salbiy baho semasini ifodalovchi qora rang-tus bildiruvchi leksemalar

O‘zbek tili morfologik tizimida boshqa turkumlarga nisbatan sifat so‘z turkumida baholash munosabati imkoniyatlari keng ekanligi namoyon bo‘ladi. Sifat leksemalarning o‘ziga xos jihatlari, turli ma’no nozikliklarini ifodalash uchun xizmat qilishi uning boshqa so‘z turkumlariga oid so‘zlar bilan o‘zaro munosabatga kirishuvida aniq ko‘zga tashlanadi.

Baholash so‘z semantik qurilishining zaruriy qismidir. Sifatlar semantik jihatdan turli-tuman bo‘lib ijobiy yoki salbiy tushuncha ostida birlashadi.

Qora leksemasining semantik jihatdan salbiy ma’no ifodalash ottenkasi kuchli bo‘lib, xilma-xil konnotativ ma’nolarni ifodalab keladi. Masalan, qora kunlar, ichi qora, manglayi qora, yuzi qora, qora ro‘yxat, qora mushuk kabilar.

Qora so‘zining asl ma’nosini mavjud ranglarning barchasidan eng to‘qi, qozon kuyasi, ko‘mir tusidagi rangdir.

Shuningdek, qora rang – shimolning, qizil – janubning, yashil – sharqning, oq – g‘arbning ramzi anglatgan.

Qora rangni psixologlarning fikricha atrofdagi voqealarga norozilik, o‘z-o‘ziga ishonmaslik hissi kuchli bo‘lgan insonlar tanlashadi degan fikrdalar. Boshqa mutaxassislar esa qora rang sohibalari o‘z so‘zida turadigan, matonatli, murosasiz va hissiyotlarini oshkor qilmaydigan, ya’ni boshqalarni o‘z ichki dunyosiga kirishlariga ruxsat bermaydigan kishilar deb hisoblashadi¹.

M. Sodiqova qora so‘zining o‘zbek tili lug‘atining eng eski va asosiy so‘zlaridan biri sifatida quyidagi ma’nolarni ifodalaydi deb ko‘rsatadi:

1. iflos, kir ma’nolarida qo‘llanadi;
2. “qora” so‘zi “ter” so‘zining ma’nosini aniqlab keladi.

Xoqoniya shohlari qora deb atalishini (Bug‘ro Qora Xoqon deyilgani kabi) Mahmud Qoshg‘ariy sharhlab qoldirgan. Keyingi paytlarda, hatto, Qoshg‘ar

¹ <http://www.termezokshomi.uz>

etnonimining yuzaga kelishi ham qora kalimasiga borib taqalishini anglatadigan izohlar bayon etildi. Qoraqalpoq olimi D.Aytmurodov yozadi: «Qoshg‘ar toponimini E.M.Mirzayev quyidagicha izohlaydi: «Qoshg‘ar – nefrit toshi, nefrit tog‘i; «qash» – nefrit, «g‘ar» – tosh.

Bizningcha, «Qoshg‘ar» toponimining ikkinchi qismi “g‘ar”, “qar” aslida oxirgi “a” tovushi tushib qolgan “qora” so‘zi bo‘lib, qora ma’nosini bildiradi¹.

“Diyori zulmat” - qorong‘ulik o‘lkasi demak. Naql va rivoyatlarga ko‘ra, ana shu o‘lkada “obi zindagoni”, “obi jovidoni”, “aynul-hayot”, “nahrul-hayot”, “Xizr suvi”, “Iskandar suvi” ta’birlari bilan tilga olingan obi hayot, ya’ni tiriklik suvi mavjud bo‘lib, undan ichgan kishi abadiy hayot saodatiga erishadi. “Diyori zulmat” shimolda tasavvur etilganligi, shimol esa bevosita qora rang bilan aloqadorligi bois turkiylar bunda o‘z nazarlariga sodiq qolganlar. Shunga ko‘ra ular “shimol bilan vobasta nima bo‘lsa, qora kalimasi bilan ifoda etganlar. Masalan, O‘g‘uz dostonida shimolda o‘tirgan Itbaroq nomli qavmnning terilari ham qora edi. Shimoldan esgan shamol ham “qora shamol” edi”².

Turklarning eski diniy inonchlari bo‘yicha qamlar (din yo‘lboshchilar) tangri bilan bevosita aloqa o‘rnatish darajasida ruhoniyati kuchli kishilar bo‘lishgan. Ilk qam va ulug‘ yaratuvchining timsoli hisoblangan juft boshli Burgut esa Qora qush deyilgan. Qamlarning ruhlarini tashigan va ular bilan samoviy sayr qilguvchi qushga Qorabadoq nomi berilgan³.

Bizning nazarimizda, tasavvuf tarixida “Qora” laqabi bilan shuhrat topgan valiylar, darveshlar ma’lum bir ma’noda qamlarga vorisdirilar. Chunki “Abu Siyoh, Qora Vali, Zangi ota, Qoracha Ahmad kabi Qora va Zanji avliyo tipi nihoyatda e’tiborlidir. Avliyo ilohiyotchilar orasida ham qoralar bor edi. So‘fiylik “qora” xotinlar o‘rtasida ham tarqalgandir⁴.

“Qora” so‘zi shuningdek, boshqa bir so‘z bilan frazeologik birikma hosil qilib, asl mazmuni qora, yomonlik kabi ma’nolarini saqlagan holda, boshqa

¹ Aytmuradov D. Tyurkskiye etnonimi. –Nukus, 1986. –S.112.

² O‘gal B. Turk madaniyati tarixiga kirish. 6-jild. –Anqara: 1984. –B.431.

³ Qofaso‘g‘li I. Eski turk dini. –Anqara: 1980. –B.20-21.

⁴ Ulutog‘ S. So‘fiy nigohida ayol. –Istanbul: 1995. –B. 91-93.

ma’noni izohlab kelishi mumkin. Bunday hollar E.Umarov tomonidan Navoiy “Xazoyin ul-ma’oniy”siga tuzilgan fraziologik lug‘atda o‘z aksini topgan: “Ko‘ngli qaro” (G‘S 500, NSh 79) “zavisliviy” (dosl: “cheroserdechniy”), “Ko‘ngilni qaro etmoq” “sdelat neschastnim”, (dosl: ochernit serdse)¹, “Qaro baxt” “neschastnyy”, “zloschastnyy”, “Qaro bosgan: (G‘S. 600, BV 541) “tyajelo zabolet vo sne” (vyrajeniye o cheloveke, videvshem strashnoye snovedeniye)”, “Qaro kun “neschastny den”, “Qaro qilmoq” (NSh 594) “opechalit, “opozorit” (dosl: “ochernit”)². “Qosh qoraymoq – kech bo‘lmoq, qorong‘ulik tushmoq”³.

*Qaro dastor to chirmadi mohim,
Boshig‘a chirmashibdur dudi ohim...
Anga hamrang o‘lay deb motamimen,
Qarorgan ro ‘zg‘orim bor guvohim⁴.*

Navoiy baytlaridagi “qaro dastor”, “qarorgan ro‘zg‘or” birikmali motam, aza, g‘amginlik ma’nolarini ifodalagan. O‘z navbatida o‘scha davr kishilarining motam marosimida kiygan kiyimlari to‘g‘risida ma’lumot bermoqda.

Biror bir so‘z oldida “qora” rang aniqlovchisi bo‘lib kelish biror ma’noni ifodalash hollari xalq og‘zai ijodi namunalarida ham uchraydi. Masalan “Er bo‘l, er bo‘lmasang, qaro yer bo‘l” degan maqolda “qaro” so‘zi “yer” bilan birikib, o‘lmoq ma’nosini anglatib kelgan⁵.

*Qora ro ‘mol qo ‘limda,
Qorayib qoldim yo ‘lingda
Voy bolam.*

¹ Umarov E.A. Faziologicheskiy slovar “Xazoyin-ul-maoniy” Alishera Navoi. –T.: Fan, 1971. - S. 86.

² Yana shu muallif, shu asar. -S. 121-122.

³ Lapasov J. Badiiy matn va lisoniy tahlil. –T.: O‘qituvchi, 1995. –B. 71.

⁴ Alisher Navoiy. Favoyid ul-kibar. 20-tomlik. 6-tom. –T.: Fan, 1990. –B. 272.

⁵ Jumatova N. O‘zbek she’riyatida rang bilan bog‘liq ramziy obrazlar. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. –T., 2000.–Б. 9.

Ushbu yig‘i-yo‘qlovda qora so‘zi ro‘mol bilan birikib, motam ma’nosи, “qorayиb qolmoq” esa, motamga botmoq, ma’nolarini anglatmoqda¹.

Qora so‘zi Mahmad Koshg‘ariy “Devonu lug‘atit turk” asarida “bosh” so‘zi bilan birikma hosil qilib yuqorida keltirilgan misollardagidan boshqacha ma’no kasb qilgan. “Qora bosh yovi bu qizil til turur” misrani uchratamiz. Bu yerda “qaro bosh” birikmasi insonning yoshligi, umrini bildirib kelgan. Ahmad Yassaviyning “Hikmatlar”ida esa qora so‘zi yuz bilan birikma hosil qilib, uyatli, yomon fe’llar egasi kabi ma’nolarni bildirgan:

Qaro yuzlug‘ mahsharda qo‘lin orqada ko‘rdim².

Turkiy xalqlar qara qush birikmasini ham “burgut”, ham “Mushtariy yulduzi”ni ifodalash uchun qo‘llansa, o‘g‘uzlar “tuya oyoqlarining uchi”ni shu birlik bilan nomlashgan.

M.Sodiqova qora leksemasining bosh ma’nosidan tashqari to‘qqiz ma’no turini ko‘rsatib bergen:

Sharpa, siluet, odam sharpasi, qorasi, josus ma’nosini anglatadi;
Nishon ma’nosida;
Qorong‘u so‘zi o‘rnida qo‘llaniladi;
Ba’zi otlarning aniqlovchisi sifatida “o‘tkir”, “qattiq”, “qaqshatqich” ma’nosida;
“Yovuz”, “g‘alamis” ma’nosida;
“Kir”, “iflos” ma’nosida;
“Ins-jins” ma’nosida;
“Azadorlik”, “motam libosi” ma’nosida;
Sharq she’riyatida takror-takror ishlatilgan “qora ko‘z” (chashmi siyoh), “qora zulf” (zulfi siyoh), “qora xol”, “qora balo” singari o‘nlab istioraviy ibora va tashbehlar aslida mahbubani sifatlovchi, uning go‘zalligini tasvirlovchi vosita bo‘lib keladi. Shunday bo‘lsa ham, o‘sha o‘rinlarda, o‘sha oshiq mahbubanining “qora ko‘z”i, “qora zulf”i, “qora xol”iga giriftor bo‘lishi natijasida qiyinchilik,

¹ Jumatova N. O‘zbek she’riyatida rang bilan bog‘liq ramziy obrazlar. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. –T., 2000.–Б. 10.

² Ahmad Yassaviy. Hikmatlar. T., 1991. –B. 196.

mashaqqatlarga duchor bo‘ladi. Ayna holatda mazkur birikmalar ham ma’lum ma’noda yomonliklarning manbai sifatida namoyon bo‘ladi.

Ushbu bobda Erkin Vohidov she’riyati misolida salbiy ma’no anglatuvchi rang-tus bildiruvchi so‘zlar semantikasini tahlil qilish asosiy maqsad qilib olindi.

Erkin Vohidov she’riyatida qora leksemasi predmet bilan birikib, shu predmetga nisbatan salbiy munosabati olib berilgan:

Qora qushlar qo‘narlar

Majnuntolning shohiga

Boshin suvga egarlar

Boqmay sira ohiga.

Ma’lumki inson xarakter-xususiyatining shakllanishida atrof-muhit, tabiat va jamiyat muhim ahamiyat kasb etadi. Insonning ob’yekтив olam bilan bog‘liqligi unga nisbatan ma’lum bir munosabatlarning yuzaga kelishi uchun zamin hozirlaydi, tashqi ta’sirlar tufayli yuzaga kelgan ruhiy kechinmalar, his-tuyg‘ularni ifodalash, munosabat bildirish, ya’ni baholash zarurati nutq jarayonida tilda mavjud bo‘lgan birliklardan kerakligini tanlab olib qo‘llashni taqazo qiladi. Erkin Vohidov shu tufayli yuqoridaq she’rida “shavqatsiz, zolim kishilar” semasini yoritishda “qora qush” leksemasidan foydalangan.

Keltirilgan parchada qora yordamchi fe’l oldidan kelib, “nohaq tuhmat qilmoq”, “insonni salbiy, yomon odamga chiqarib qo‘ymoq” ma’nosida kelgan.

Erkin Vohidovning o‘zi tasvirlayotgan kishi xarakteridagi odob-axloq normalariga mos kelmaydigan jihatlar – munofiqlik, g‘alamislik, g‘iybatchilik, berahmlik singari sifatlarini ko‘rsatishga intilishi uning qora leksemasini salbiy semada qo‘llashiga asos bo‘lgan. Qora leksemasi ana shu xususiyatga ko‘ra ich so‘zi bilan birikib, tilimizda salbiy “yomon niyatli, boshqalarga yaxshilikni ravo ko‘rmaydigan” ma’nosini ifodalovchi sifatida qat’iylashib qolgan□.

Qora leksemasi Erkin Vohidov she’riyatida quyidagi okkozional semalarni ifodalashga xizmat qilgan:

“Qayg‘u” semasini:

*Tiriklik libosin pora qilurman,
Borliq ro ‘zgorini qora qilurman.*

“Kun” semasini:

*O ‘tdi dahshatli kun
Qora sahifa*

“Qurquv”, “zulmat” semasini:

*Quzg ‘unning qanotiday
Qora edi o ‘sha tun.*

Predmetning belgisini aniqlab keluvchi qar qanday aniqlovchi ham emotsional qiymatga ega bo‘lmaydi. Erkin Vohidov qalamiga mansub quyida keltirilgan she’rda qora leksemasi salbiy emotsional vosita sifatida shoir tasvirlayotgan hodisa yoki predmetning muayyan belgisini susaytirish uchun ishlatilgan:

*O ‘rtanma, kuyma ortiq
Jismim qora ekan deb
Ishq yo ‘lida qoralik
Taqdirda bor surma.*

Ikkinchi jahon urushi yillarida askarning halok bo‘lganligi to‘g‘risidagi xabarni aks ettingan xatlar qora xat deb nomlangan. Bu birikma majoziy ma’noda “baxtsizlik”, “g‘am-alam”, “jangda shahid ketgan odamning yaqinlarining qayg‘usi” ma’nosini anglatgan. Bu Erkin Vohidov ijodida ham uchraydi:

*U yoqdan,
Xuddi u borar manzildan
Yo ‘lga chiqqan edi mash ‘um qora xat.*

Bunday jihatlarni uning “Oqsoqol” she’rida ham ko‘rishimiz mumkin. She’rda “qora olomon” birikmasi ishlatilgan. Shoir oqsoqolning oddiy, bechora xalqqa nisbatan kechirayotgan ichki kechinmalarini tasvirlayotib, mazkur so‘zni qo‘llagan. She’rda ocharchilik yillari tasvirlanib, ana shunday qiyin sharoitda kun kechirayotgan xalqqa nisbatan shafqatsizlik bilan munosabatdan bo‘layotgan oqsoqol o‘sha xalqning ahvolini tushunishdan ko‘ra o‘z hukmini o‘tkazishni

birinchi o‘ringa qo‘yayotgani, o‘sha xalqning go‘yo hech narsani bilmaydigan tartibsiz va bebosh guruh deb qo‘rayotganligini bildirish uchun muallif tomonidan “qora olamon” leksik birikmasi qo‘llangan:

*So ‘ngra,
Qo ‘llarini tiqib kamarga,
Qora olomonga qilgandek hazar,
Tepalikda turib
pastdagilarga...¹*

Shoirning “Skiflar” asarida Rossiya, sfinks, qop-qora qonga belangan vujud barchasi bitta-yomonlik, kishilarni dahshatga soluvchi haykal, vujud ma’nolarini bildirgan. Ma’lumki, “sfinks” Misrdagi insonlarni dahshatga soluvchi haykalga nisbatan aytildi. Sharqda bu haykal “abul havl”, ya’ni dahshatlarning otasi deb ataladi. Keltirilgan parchada muallif Rossiyani o‘sha sfinksga qiyoslab, o‘z qo‘l ostidagi xalqlarni dahshatga soluvchi, o‘sha xalqlarning qonidan qop-qora bo‘lgan vujud, jonsiz haykal, insonlarning his-tuyg‘ulari, azoblarini tuymaydigan haykal deydi:

*Rossiya – sfinks. Xushnud va nolon
Qop-qora qoniga belangan vujud.*

(“Skiflar”)

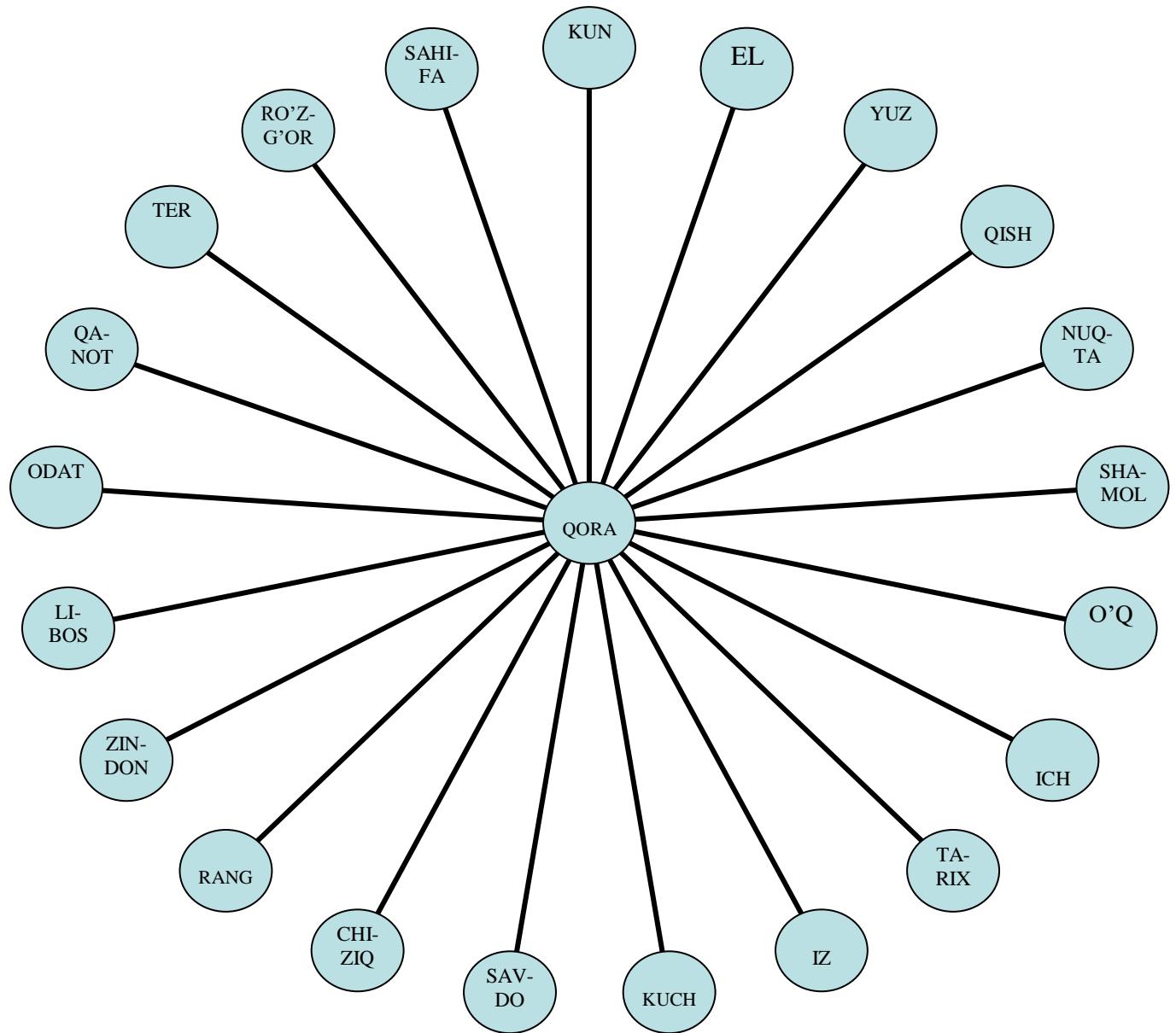
Quyidagi misolda esa, qora so‘zi qura bilan birikib, salbiy ma’noni bildirishdan ko‘ra erkalash, kichraytish mazmunini ifodalagan:

*She’rlarim, bolajonlarim,
Qora-qura qoniga polaponlarim,
Jo aylayin sizni jonimga,
Chug‘urlashib kelng yonimga².*

Qora leksemasingin semantik strukturasi va uning uslubiy maqsadda qullanilishi xususiyatlarini o‘rganish natijalarini jadvalda quyidagicha aks ettirgan:

¹ Vohidov E. Sadoqatnama. Saylanma. –T.: Adabiyot va san’at, 1986. –B. 48.

² Vohidov E. Sadoqatnama. Saylanma. –T.: Adabiyot va san’at, 1986. –B. 83.

Yuqoridagi jadvalda 21 ta qora leksemasi bilan birikkan so‘zlar keltirilgan. Shulardan 18 tasi salbiy semani ifodalaydi. Bundan shuni xulosa qilish mumkinki, qora leksemasida ijobiy baho ifodalash semasidan ko‘ra salbiy baho ifodalash semasi kuchli ekan.

Qora leksemasi tilimizda yana quyidagi okkozional semalarni ifodalashga xizmat qiladi:

- 1 “Motam” semasini;
2. “Qayg‘u” semasini;
3. “Kun” semasini;
- 4.”Shom” so‘zi bilan birikib, “kunning ma’lum vaqtி” semasini;

5. “Holat”, “daraja” semasini;
6. “Yorug‘lik”, “qorong‘ulik darajasi” semasi;
7. “Bid’atli, zararli, yomon” semasini;
8. “Noaniqlik, taxmin” semasini;
9. “Ayb, aybdor” semalarini ifodalaydi.

Ushbu fasl yuzasidan quyidagicha xulosalarga kelish mumkin:

Qora leksemasing tilimizda funksional imkoniyatlari juda keng. U aniq bir rangni iifodalash bilan birga turli xil ramziy mazmunni ham o‘zida mujassam etgan.

Qora leksemasi dunyo xalqlari bilan bir qatorda o‘zbek tili lug‘at qatlamida yomonlik, motam kabi bir qator salbiy xislatlarni ifodalashga xizmat qilgan.

Erkin Vohidov qora leksemasi yordamida tilning funksional imkoniyatlar orqali fikrning ta’sirchan, aniq obrazli ifodalashga, she’riyatda ta’sirchanlik, ohangdorlikni ta’minlashga harakat qilgan.

Qora leksemasi Erkin Vohidov lirikasida asosan 3 salbiy baho semasini ifodalashga xizmat qilgan:

1. qayg‘u semasini;
2. kun semasini;
3. qo‘rquv, zulmat semasini.

2.2. Qizil – salbiy baho semasini ifodalovchi leksemalar

Sharq she’riyati, xususan o‘zbek adabiyotida qizil leksemasi faol qo‘llanuvchi leksemalardan biri sanaladi.

Qizil so‘zi ham o‘zbek tili morfologik tizimida sifat leksemalari qatorida o‘ziga xos ma’no-muzmun ifodalashda o‘ziga xos o‘rin tutadi. Qizil leksemasi o‘zbek tilida ham boshqa tillarda bo‘lgani kabi ma’nolarni anglatgan hollarni uchratishimiz mumkin. Ularda ushbu leksema ijobiylar ma’no bilan bir qatorda salbiy mazmunda ham qo‘llangan.

Agar etibor bergen bo‘lsangiz kamalakdagi ranglarni bir-biridan farqlash qiyin, chunki, bir rang bilan keingisi o‘rtasida aniq chegara yo‘q, ya’ni biri boshqasi bilan qorishib ketgan,

Ular: Qizil, zarg‘aldoq, sariq, yashil, ko‘k, pushti, binafsha, Ana shu 7 xil ranglarning ichida ko‘zga yaqqol ko‘rinadigan, yanada eng asosiysi hisoblangan 3 xil rang mavjud bo‘lib, ular: Qizil, Yashil va Ko‘k. Qolgan 4 ta rang shu 3 ta rangning qo‘shilgan joyida hosil bo‘lgan¹.

Xiromantiya Hindistonda vujudga kelgan ta’limot bo‘lib, insonning kaft chiziqlari, barmoqlari, terining elastikligi, dog‘larning yo‘qligi, tirnoq ranglariga qarab insonning xarakteri, ichki tabiat, qanday kasalliklar bilan og‘ringani, nechta farzandi borligi aniqlanadi. Unga ko‘ra, labning qizg‘ishgamoil, chiroyli bo‘lsa sog‘lomlikni bildirgan.

Shuningdek, qizil-qon rangi, hayot, nasl davomiyligi, energiya, kuch-qudrat, aggressivlikni bildirgan².

Psixologlarning fikricha, qizil – bu rangni kiyuvchilar o‘ziga ishongan hisoblanadi. Ular cho‘rtkesar, qiziqqon va biroz jahldor bo‘lishadi. Ammo qizil rang bilan uyni bezab bo‘lmaydi, bu rangga uzoq tikilish yaxshimas. Bu rang tez toliqtiradi, qizil rang kuchli xis-tuyg‘u belgisi hamdir³.

¹ <http://www.favvora.com>

² <http://mumina.uz>

³ <http://195.158.12.84/blogs>.

Yana shuningdek, Qizil rang siqilish va jur'atsizlikdan xalos etadi. Bu rang optimistik ta'sir kuchiga ega. U quvvat va g'ayrat bag'ishlab, harakatga undaydi. Agar o'zingizda lohaslik his qilsangiz, bajarishingiz shart bo'lgan ishni qilishga xafsalangiz bo'lmasa, stolingizga qizil rangli buyum qo'ying. Va vaqtı-vaqtı bilan unga qarab, quvvat olib turing¹.

O'zbek xalqi asotirlarida qizil rang bilan bog'liq tushunchalarning shakllanishi bronza davridan boshlanganligini ko'ramiz. Sherobod vohasida joylashgan Sopollitepa, Jarqo'ton yodgorliklarida olib borilgan arxeologik izlanishlar chog'ida ayol kishining qorni, uning homiladorligini anglatish uchun bo'rttirib, dumaloq qilib ishlangan. Saqlanib qolgan ikki qo'li esa qorin ustiga qo'yilgan holatda ifodalangan. Ikki qo'l bilan qorin o'rtasida ikkita ilonning harakatlanib borayotgan holati ifodalangan. Qorin va qo'lning har-har joyi qizil bo'yoq bilan bo'yalgan.

Qorinning ichidan ikkita dumaloq shaklli loy massasi topildi. Embrion deb mushohada qilinayotgan ushbu topilmalarning birinchisi kichikroq hajmda, atrofi qizil bo'yoq bilan bo'yalgan, ikkinchisi esa biroz kattaroq bo'lib tashqi tarafidan inson ko'zi va qulog'i qora rang bilan chizilgan, loy massaning o'zi esa qizil rangga bo'yalgan.

Ma'lumki, mifologiyada qizil rang qonni, ilon esa yer osti xudoligini belgilaydi. Tug'ish azob-uqubatlaridan homilador ayolni, «ajdodlar ruhi qutqaradi», - degan tushunchani anglash mumkin².

Vyetnamda Yangi yil oy kalendarı bo'yicha (20 yanvar va 20 fevral oralig'ida) nishonlanadi va Tet deb nomlanadi. Mamlakat shimolidagi xonadonlarda bayram arafasida gullayotgan shaftoli shoxchasi o'rnatiladi yoki kichkina mandarin daraxti yasatiladi. Ko'chalar esa gullayotgan novda va guldstalar bilan bezatiladi. Janubdag'i uylarda esa besh dona o'rik guli bor bo'lgan shoxchalar «archa» vazifasini o'taydi. Bundan tashqari, uy mehrobiga tarvuz qo'yishadi. Uning qip-qizil shirin bo'laklari omad keltirishiga ishonganlar.

¹ <http://www.sugdiyona.uz>

² <http://archeology.uz>

Tet oilaviy bayram bo‘lib, farzand va nabiralar bobo, buvi va ota-onalarini tabriklashadi. Kattalar ham oilaning kichik a’zolarini qutlab, ularga qizil xaltachalarda pul sovg‘a qilishadi¹.

XVII asrda Rossiyada joriy qilingan davlat bayrog‘ining ranglari oq, moviy va qizildan iborat bo‘lgan. Oq rangi erkinlikni, moviy esa Bogoroditsa (Bibi Mariyam), qizil rang - rus hokimiyatining kuch-quvvati anglatgan².

Tojikistonning hozirgi qizil-oq-yashil bayrog‘idagi qizil rang – ozodlik va mustaqillik kurashi timsoli, oq rang – baxt va umid timsoli, yashil rang – farovonlik, g‘urur va abadiylik timsoli hisoblanadi³.

O‘zbekiston Respublikasining bayrog‘i moviy, oq, qizil va yashil ranglardan iborat. Moviy rang musaffo osmon va tiniq suv – yero ko‘kdagi hayot manbalari ifodasi. Oq rang tinchlik va poklik ramzi sifatida davlatimiz oshadigan dovonlarga yo‘l ochadi. Yasharish va yangilanish timsoli bo‘lgan yashil rang yurtimizning go‘zal tabiatiga qiyosdir. Qizil chiziqlar esa tomirimizda jo‘sib oqayotgan ajdodlar qoni – hayotiy qudrat va bardavomlik nishonasidir⁴.

Ma’lumki, sobiq SSSR va fashistlar davridagi Germaniya davlatlarining bayrog‘ida qizil rang ustuvorlik qilgan. Ayni shu holat tufayli ularning bayrog‘idagi qizil rang zo‘ravonlik, nohaq qon to‘kilishlarining sababchisi sifatida kishilarda salbiy tuyg‘ularni uyg‘otadi.

XX asrning 90-yillarigacha qizil leksemasi tuzumning ramziy belgisi sifatida ulug‘langan bo‘lsa, mustaqillik yillarida esa uning semantik strukturasida salbiy ma’no ifodalovchi semalar vujudga keldi. Bunday holni E.Vohidov asarlarida ham uchratishimiz mumkin. Xususan, uning “She’riyatning qizil karvoni” she’rida quyidagi misralarni o‘qiymiz:

*Shoirlardan qabul et, Vatan,
Borayotiz qab armug‘oni –
A’lo sifatli dostonlar ortilgan*

¹ <http://huquqburch.uz>

² <http://uzbegim.info>.

³ <http://kun.uz>

⁴ <http://uza.uz>

*She’riyatning qizil karvoni!*¹

She’r paxtakorlarga bag‘ishlangan bo‘lib, shoir ularga o‘zining she’rlari a’lo sifatli she’rlarini armug‘on qilishini bildiradi. Ushbu o‘rinda “She’riyatning qizil karvoni” birikmasi ko‘proq a’lo sifatli dostonlar ma’nosida kelgan. Shu bilan birga sovet davlatining ramzi bo‘lgan qizil rangni ham ifodalab, sovetlarga xos she’rlar karvoni mazmunini ham bildirgan.

Erkin Vohidov lirikasida qizil leksemasini “erkinlikni bug‘uvchi”, “nohaqlik” semasini ifodalovchi obraz sifatida ko‘rishimiz mumkin. Masalan, “Muharrir” nomli she’rida muharrirning “qizil qalam”i shoirning she’rlarini tahrir qilaverib, aytmoxchi bo‘lgan fikrlarini qisqartirishiga, fikrini erkin ifodalashiga yo‘l bo‘lmayotganligiga ishora qiladi:

*“Xolis” xizmatingni, birodar, qo‘ygin,
Iltimos kerakmas, manga yordaming.
Ming xil taftishlardan, rost aytsam, to‘ydim,
Jonga tegib ketdi qizil qalaming².*

Ushbu parchada qizil leksemasi she’rda fikrni, lirk qahramon ruhiyatidagi keskinlik va norozilikni ochib berishga xizmat qilgan. She’rda qizil leksemasi aniqlanmishga berilib, katta salbiy ma’no tashishga xizmat qilgan.

Qizil leksemasi E.Vohidov asarlarida yuqoridagi singari siyosiy ma’nolar tashish bilan birga axloqiy mazmun, aniqrog‘i salbiy axloq egasi ma’nosini ham bildirib kelgan o‘rinlarni uchratamiz. Qizil leksemasining ana shunday mazmunda qo‘llanganligini shoirning chet el safarlar taassurotlari natijasida yozilgan “Ko‘cha chetidagi ayol” she’rini uchratamiz. She’rda ko‘cha chetida turgan ayol har bir narsaning narxi borligi, jamiyatdagi insonlarning fe’l-atvori, ba’zi insonlar iflosligi to‘g‘risida so‘zlaydi. Shu bilan birga jamiyatda yashashi uchun o‘zining go‘zallidan foydalanishi, uni sotib tirikchilik qilishini yashirmsandan aytadi:

*Hayot o‘zi
har bir mulkni*

¹ Vohidov E.Sadoqatnoma. Saylanma. –T.: Adabiyot va san’at, 1986. –B 46.

² Vohidov E.Sadoqatnoma. Saylanma. –T.: Adabiyot va san’at, 1986. –Б 124.

narx qiladi,

Mening mulkim –

qizil yuzim,

oppoq tanim¹.

Aslida, inson yuzining qizilligi uning sog‘ligi, go‘zalligini bildirib turuvchi belgilardan biri hisoblanadi. Lekin she’rda qo‘llangan “qizil yuz” birikmasi ko‘cha chetidagi ayolning hayosizligi, axloqan buzuqligini bildirib kelmoqda. Buni keyingi misralarda o‘zining qilayotgan ishidan uyalmay, netmay, afsuslaymay gapirishlari ham tasdiqlaydi. Shu sababli shoir shu birikma asosida yana bir misra hosil qilib, o‘sha ayolning qiyofasini yana ham ochishga, uning qanchalar jirkanch ekanligini ko‘rsatishga qarakat qilgan:

Bu dunyoda

hamma narsa

sotiladi,

Mening molim –

qizil yuzim,

oppoq tanim².

Ushbu fasl yuzasidan xulosalar:

1. Qizil so‘zi dunyo xalqlari leksik qatlamida ijobiy mazmun bilan bir qatorda salbiy mazmunni bildiruvchi semalar o‘rnida ham kelgan.
2. Qizil so‘zi kuch qudrat, sog‘lik, go‘zallik, hayot ma’nolari bilan birga o‘zravonlik, nohaq qon to‘kishlar, qirg‘inlarni boshlovchisi tuzumlarning ramzi sifatida ham qo‘llangan.
3. Erkin Vohidov she’riyatida ham qizil rang amalga bo‘lgan tuzumning ramzi sifatida qo‘llangan holatlar uchraydi.

¹ Vohidov E.Sadoqatnoma. Saylanma. –T.: Adabiyot va san’at, 1986. –B 102.

² Vohidov E.Sadoqatnoma. Saylanma. –T.: Adabiyot va san’at, 1986. –B 103.

4. Qizil rang E.Vohidov asarlarida shuningdek, axloqiy jihatdan buzuq, behayo va jamiyatda o‘z o‘rniga ega bo‘la olmagan shaxslarning qiyofasini belgilovchi rang sifatida ham ishtirok etgan.

III.BOB. ISHNING AMALIYOTGA TADBIQI

3.1. Ta’limiy o‘yinlar asosida rang-tus bildiruvchi sifatlarni o‘tish metodikasi

O‘zbek tili mustaqil O‘zbekiston Respublikasining davlat tili bo‘lib uning o‘rta umumta’lim maktablarida o‘qitilishi davlat ahamiyatiga molik masala hisoblanadi. Yoshlarda ijodiy izlanish, ko‘pgina imkoniyatlardan eng maqbulini tanlay olish ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish ularni milliy qadryatlarimiz udum va an’analaramiz ruhida tarbiyalashda ona tili fanining tutgan o‘rni va imkoniyatlari benihoyat beqiyosdir.

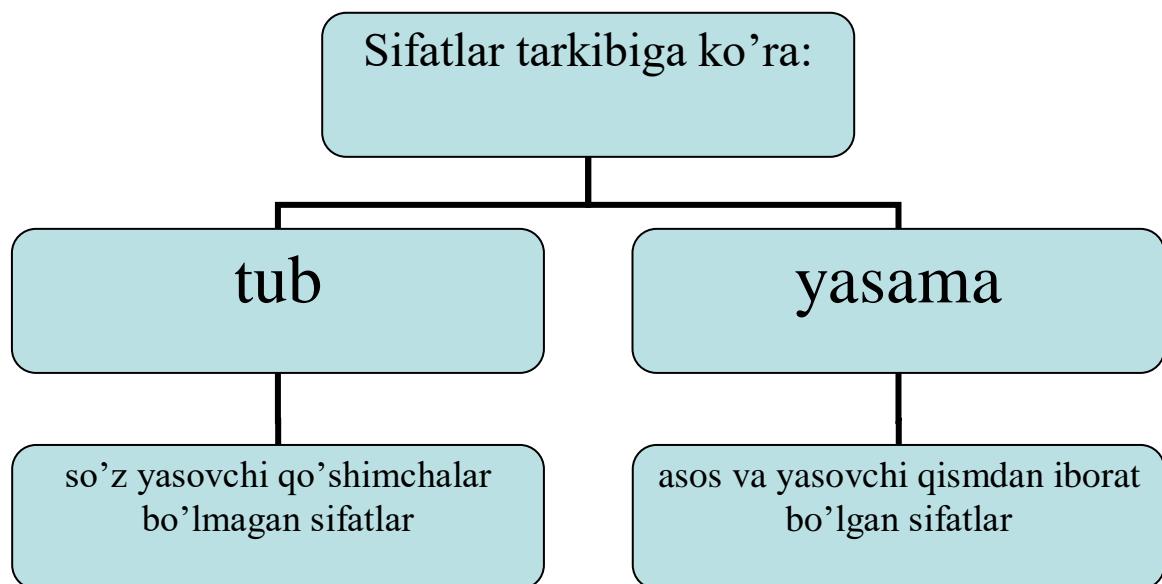
Ma’lumki asrlar davomida insoniyat tomonidan to‘plangan barcha til ilmini o‘rta maktab o‘quvchisiga o‘rgatishning iloji va ehtiyoji ham yo‘qdir. Demak, ona tili fanidan zaruriy bilimlarni tanlash asosiy masalalardan biri hisoblanadi. Ona tilida bilimlarni tanlashning bosh mezoni shundan iboratki, uning eng foydalilik va eng keraklik amalda qo‘llanilish darajasidir. Biz ona tilida, zaruriy bilimlar deb bolalarning savodli yozish, ijodiy fikrlash, fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda to‘g‘ri, ravon ifodalash ko‘nikmalarni shakillantirish uchun xizmat qiladigan, ularni yuksak insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalash va rivojlantirishni taminlaydigan bilimlarni tushunamiz. Yosh avlodga yuqorida sanab o‘tilgan fazilatlarni singdirish ularni har tomonlama yetuk qilib tarbiyalash miliy istiqlol g‘oyasi va sharqona tarbiya berish yuzasidan ta’lim yangicha texnologiyalar. [ususan ona tili tarkibida qator yangiliklar joriy qilindi. Ta’limning maqsad va vazifalarini belgilamay turib, uni yangilashnining asosiy yo‘nalishlarini belgilab bo‘lmaydi. Ona tilidan ta’limning maqsad va vazifalari avvalo jamiyatda bajaradigan vazifasi inson hayotida o‘rni bilan belgilanadi. Til jamiyat a’zolari o‘rtasida aloqa aralashuv vositasi insonning fikrlashi va fikr mahsulini og‘zaki va yozma ravishda berishi o‘z ichki kechinmalarini bayon qilish vositasi bo‘lib xizmat qiladi. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risidagi ” qonini va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi ”, shuningdek Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 5-yanvardagi “Uzluksiz ta’lim tizimi” uchun davlat ta’lim standartlarini ishlab chiqish va joriy etish to‘g‘risidagi 203- sonli Qarorlariga muvofiq tarzda ona tili

o‘quv fanidan davlat ta’lim standartlari ishlab chiqildi. Mazkur hujjatga boshlang‘ich ta’lim, o‘rta ta’lim kasb-hunar orasida uzviylikni ta’minlash nazarda tutildi. “Ta’lim to‘g‘risidagi qonun” ning 7-moddasida “Davlat ta’lim standartlari umumiy o‘rta maxsus, kasb-hunar va oliv ta’lim mazmuniga hamda sifatiga qo‘yiladigan talablarni belgilaydi”, - deyilgan. o‘quvchining ma’lumot saviyasiga qo‘yiladigan talab esa ta’lim jarayoniga qo‘yiladigan ijtimoiy talab bilan belgilanadi.

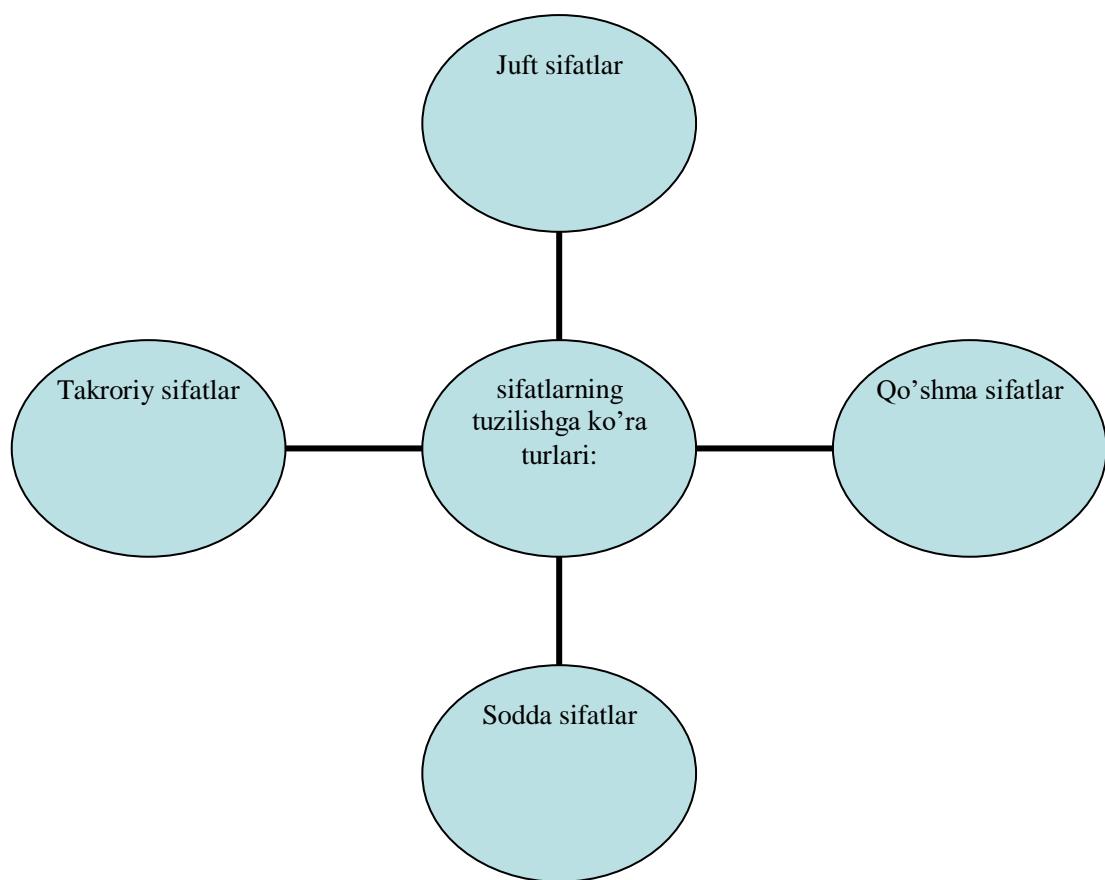
Ona tili mashg‘ulotlari bolalarda ta’limiy o‘yinlar asosida mustaqil fikrlash, ijodkorlik ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda qo‘llay bilish malakasini shakllantirishdan iborat. Bu murakkab , ayni paytda, mas’uliyatli vaziani bajarishda 6-sinf darsligidan foydalandik.

Mavzumiz sifat so‘z turkumini o‘qitishda ta’limiy o‘yinlardan foydalanish (Erkin Vohidov she’riyati misolida) bo‘lganligi tufayli ishni sifat so‘z turkumi haqida umumiy tushuncha berishdan boshlaymiz.

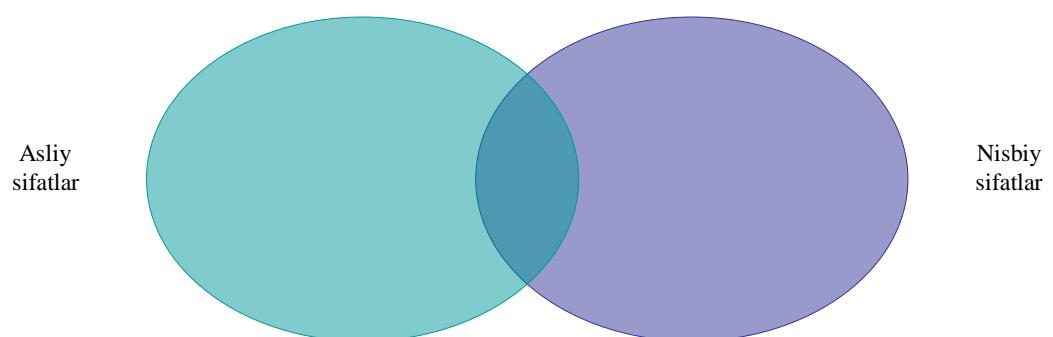
Otga bog‘lanib, uning belgisini bildiradigan va qanday? qanaqa? so‘roqlariga javob bo‘ladigan so‘zlarga sifat deyiladi. Sifatlar o‘ziga xos yasalish tizimiga ega.

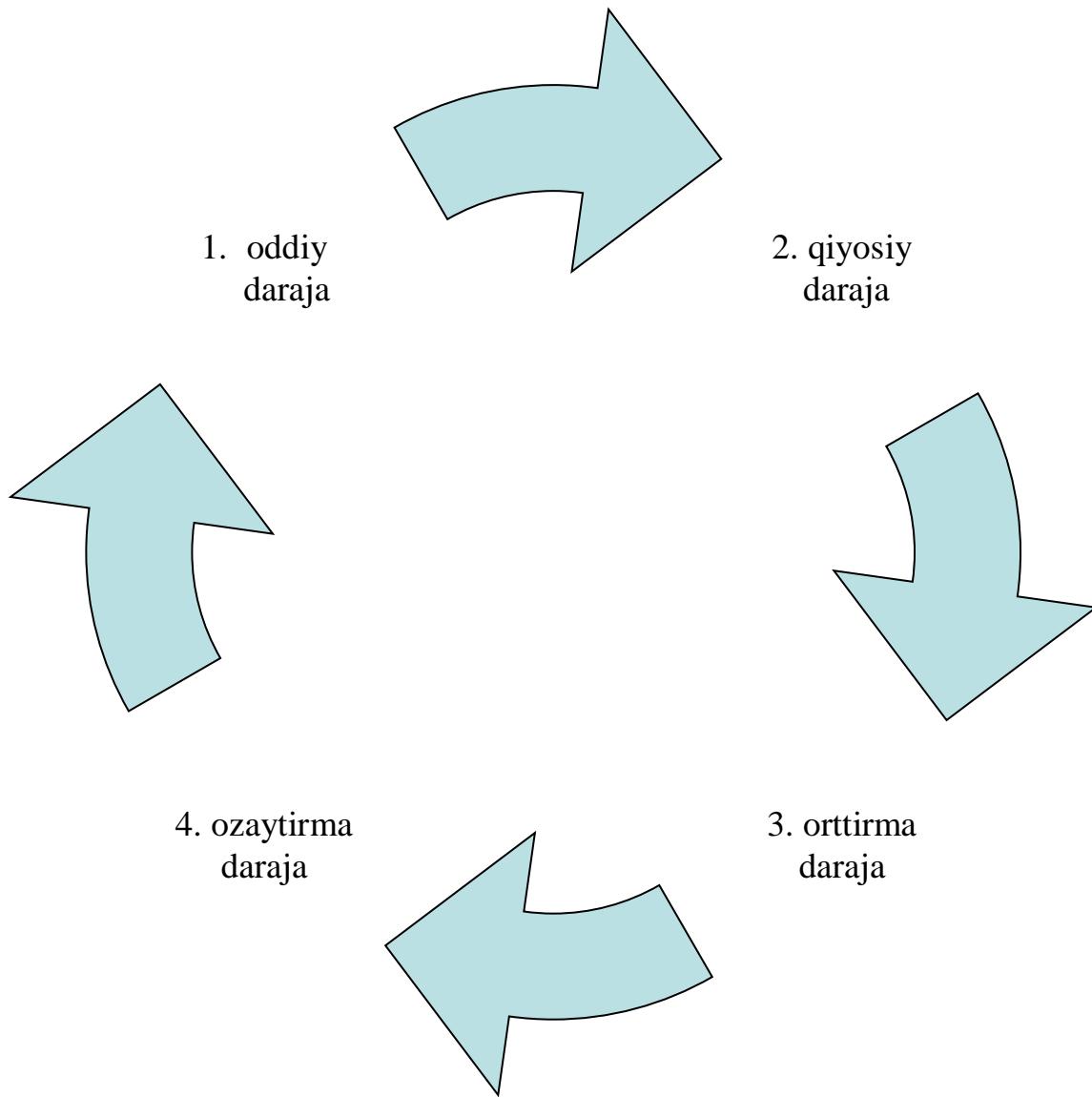
(119-dars)

(123-dars) Sifatlar ma’no xususiyatiga ko‘ra:

Sifat darajalari (124-dars)

Sifatlarning ma’no guruhlari (129-dars)

Sifatlar qanday belgini ifodalashga ko‘ra quyidagi guruhlarga bo‘linadi:

- 1) xususiyat sifatlari;
- 2) rang-tus sifatlari;**
- 3) ma’za ta’m sifatlari;
- 4) hajm o‘lchov sifatlari;
- 5) hid sifatlari;
- 6) makon zamon sifatlari.

- Topshiriq:** “Ranglar jilosi” deb nomlangan matnni o‘qing, sifatlarini topib ularning uslubiy xossalari belgilang.
- Topshiriq:** Ilovada berilgan Erkin Vohidov qalamiga mansub she’rlar ichidan sifat so‘z turkumiga oid sozlarni toping, sifatlarning ma’nodoshlarini topib yoniga yozib bering.

Dars o‘tish shakllarini bugungi kunda an’anaviy va noan’anaviyga ajratilayotganligi barchamizga ma’lum. Shu nuqtaiy nazardan qarasak, bizning ushbu ishimiz noan’anaviy dars shakllariga to‘g‘ri kelib, biz bunda mavjud metodlarga mos ravishda yangi ta’limiy o‘yinlar qo‘sish va mavjud o‘yinlar orqali o‘quvchilar faolligini oshirishni ustivor vazifa qilib qo‘yganmiz. Shu bois mavjud va yangilangan dars o‘tish usullarida quyidagi samarali ta’limiy o‘yinlarni ko‘rsatib o‘tamiz. Bu ta’limiy o‘yin-topshiriqlar turli usullar bilan o‘qituvchi hamkorligida o‘quvchilar tomonidan mustaqil bajarilishi kerak. Ularni bajarishda ijobiy natija beradigan ta’limiy o‘yinlarning asosiy turlaridan biri Grammatik o‘yin topshiriqlardir. Topshiriqning bu turi o‘quvchilardan bilimdonlikni, izlanishni, topqirlikni va tezkorlikni talab qiladi. O‘yin topshiriqlar ona tili darslarini qiziqarli o‘tishini ta’minlaydi.

Ma’lumki o‘yin topshiriqlar o‘quvchilar malaka va ko‘nikmasiga, murakkablik darajasiga ko‘ra guruhlanib, soddadan murakkabga qarab boradi. “Qayta xotirlash tipidagi o‘yinlar” Bu ta’limiy o‘yin tipida o‘tilganlarni mustahkamlash hamda bilim va malakalarni tekshirish darslarida foydalansa ko‘zlagan natijaga tezroq yetiladi. Ma’salan rahg-tus bildiruvchi sifatlar mavzusiga oid darslarni mustahkamlash maqsadida “”KIM G‘OLIB” o‘yinini qo‘llasa bo‘ladi. Buning uchun sinf ikki guruhga ajratiladi. Bir guruh Ijobiy baho semasini ifodalovchi rang-tus bildiruvchi sifalarga navbatma navbat to‘rtliklar aytadi. Ikkinci guruh esa Salbiy baho semasini ifodalovchi rang-tus bildiruvchi sifalarga. O‘yin shu tariqa davom etib , cheklangan vaqt ichida qaysi guruh kop she’r topsa o‘sha guruh g‘olib sanaladi. Bu o‘yinni boshqacha tarzda amalga oshirsa bo‘ladi, ya’ni guruh ichida “zanjirli varaqa” o‘yini tarzida . Bunda varaqlar zudlik bilan to‘ldirilishi kerak. “OLTI KARRA OLTI “ o‘yinini ta’kidlab tavsuya

qilmoqchiman. Bu o‘yin uchun o‘qituvchi masalan doskaga 6ta so‘z /oq/qora/qizil/yashil/moviy/ko‘k/ so‘zlarini alohida-alohida yozib qo‘yadi. Sinf 6 guruhga bo‘linib (o‘quvchilar sonini inobatga olish kerak. Agar guruhrar teng bo‘linmaydigan bo‘lsa , guruhrar sonini kamaytirish yoki ko‘paytirish mumkin) yozilgan so‘zlarga qaysi guruh eng ko‘p sifat bera olishi aniqlanadi. Guruhning har bir a’zosi o‘ziga qarashli so‘zga bittadan misol yozadi. Tez va tog‘ri yozgan guruh yutgan hisoblanadi. G‘oliblar rag‘batlanishi kerak. Bunday o‘yinlar o‘tilgan mavzuni mustahkamlashda o‘rinli.

Yoki o‘quvchilarning bog‘lanishli yozma nutqini sinash maqsadida “SO‘ZLAR-BIZDAN, MATN TUZISH SIZDAN” o‘yinini otkazish mumkin . Bunda ikki guruh o‘quvchilar kelishgan holda bir-birlariga sifat so‘z turkumiga oid so‘zlar aytadilar. Guruh esa ushbu tayanch so‘zlardan foydalangan holda matn tuzishlari kerak . Tez va mazmunli matn tuzgan guruh g‘olib hisoblanadi. DTS talablaridan biri o‘quvchilar so‘z boyligini oshirishdir. Bunda “izlanuvchanlik tipidagi o‘yinlar”ni qo‘llash yaxshi natija beradi . “IJODKOR” talimiyl o‘yinidan sifatlarning ma’noviy guruhrarini o‘tishda samarali foydalanish mumkin. Bu o‘yin ham ikki guruh ishtirokida tashkil qilinib , birinchi guruh sifatning qaysidir ma’noviy guruhi qatnashgan gap tuzsa , ikkinchi guruh esa ushbu guruh tuzgan gapdagi ma’noviy sifatni almashtirib , o‘rniga boshqa sifatni qo‘yish talab etiladi. M: Bog‘da qizil , sariq gullar ochilgan. ikkinchi guruh : Bog‘da chiroyli hushbo‘y gullar ochilgan. Birinchi gapda rang-tus sifatlari xususiyat va hid sifatlariga almashtirilgan. O‘yin shu yo‘sinda davom etadi . Bu o‘yinni o‘quvchilar o‘rtasida yoki parallel sinflar o‘rtasida “so‘z mushoirasi” qilib davom ettirsa ham bo‘ladi. “Ijodkor”o‘yinini yana boshqa variantda ham foydalanish mumkin. Buning uchun o‘qituvchi oldindan tayyorlangan suratlarni o‘quvchilarga ko‘rsatadi. O‘quvchilar surat asosida o‘zlari ijodkorona yondashib matn tuzadi. Bu o‘yin o‘quvchilarda nutqiy ravonlikni ta’minlaydi, o‘ziga bo‘lgan ishonchni o‘stiradi, fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Masalan: o‘qituvchi uchta matn “Bobom va momom”, Sumalak sayli”, “Sayohatda” sarlavhalari asosida suratlar ko‘rsatib, sifatlarni qatnashtirib , mazmunli matn tuzishni buyuradi. Ular tuzgan gaplar sifat ishtirokida

shunday joylashtirilishi zarurdir. O‘quvchi tafakkuri taraqqiyotiga ta’siri ijobiy bo‘lganligi sezilib tursin.

“SHERLARDA SIFAT QANI ? “ o‘yini ham bolalarda topqirlik, zukkolik kabi ijobiy fazilatlarni o‘zlarida nomoyon qilishga ko‘mak bo‘ladi. Viktorinaga qatnashing va sovrin egasi bo‘ling! She’riyatda yil fasllari qimmatbaho toshlarga qiyoslanadi. M: *Oltin kuz* birikmasi. Kuz faslida barcha daraxt barglari sariq oltin, qizg‘ish rangga kirganligi sababli sariq oltinga qiyoslanadi. **Savol:** *Qish, bahor, yoz* fasllarini qaysi qimmatbaho toshlarga qiyoslash mumkin. *qish, bahor, yoz* leksemasidagi tushurib qoldirilgan sifatni o‘rniga qo‘yish kabi ko‘rinishlarida bo‘lishi mumkun.

Sifat so‘z turkumini o‘qitishda bolalarni jamoaviylikka o‘rgatadigan turli o‘yinlardan foydalansa maqsadga muvofiq bo‘ladi, chunki jamoaviylik bolada ahillik, inoqlik va birdamlik fazilatlarini singdiradi. Bunda o‘quvchilarga “IJOBIY RANGLAR VA SALBIY RANGLAR” o‘yinini havola etamiz. Bu o‘yinda ijobiy ranglar va salbiy ranglar haqida aytildigan fikrlarni alohida alohida qilib yozadilar. Bu bilan o‘quvchilar ijobiy ranglar va salbiy ranglar deb leksemalarga sifat berishni o‘rganadilar. Kattalardan eshitgan va o‘zlaricha baholagan ranglarning sema hususiyatlarini bilganicha yozadilar, bu o‘yin doskada bajariladi. O‘yining yutug‘i shundaki ayni paytda o‘quvchilar ranglarga baho berishning mas’ulyatini anglaydilar. Namuna :

IJOBIY RANGLAR

Qora–tim–qosh–guzallik;

Bu o‘yinda ham topshiriqni tez va sifatli bajargan guruh g‘olib hisoblanadi.

SALBIY RANGLAR

qayg‘u – kun –qo‘rquv, zulmat;

“ESLAB QOL VA DAVOM ETTIR” o‘yini asosida sifat so‘z turkimini takrorlash darslarida qo‘llash kutgan natijaga tez va samarali erishiladi. O‘yin zanjir tarzida amalga oshiriladi. O‘quvchilar orinlaridan turib bitta sifatga misol aytadi, ikkinchi o‘quvchi esa birinchi o‘quvchi sifatni takrorlab o‘zi ham yangi sifat keltiradi, uchunchi o‘quvchi esa 1-2-o‘quvchinig keltirgan misolini aytib o‘zi ham sifat qo‘shadi va o‘yin shu tarzda davom etadi. Masalan 1-o‘quvchi bilimli desa 2-o‘quvchi bilimli zukko deydi, 3-o‘quvchi bilimli zukko talabchan... So‘zlar

orasidagi sifatni unutgan, tushurib qoldirgan o‘quvchi o‘yindan chiqadi. o‘yin o‘quvchini tinglashga hotirani mustahkamlashga, esda saqlab qolishga yordam beradi. sifat soz turkimining mantiqli mohiyatiga bo‘lgan o‘quvchilardagi fikrlash tezligini sinash uchun “XATONI TOPING” o‘yinini o‘tkazish mumkun. buning uchun teskarigaplar beriladi. ulardagi mazmun anglanib xatosi to‘g‘rilanadi. Bu sifatni ma’no jihatidan turlari mavzusini o‘tishda qo‘l keladi. Namuna: Moshina eshigi ochilib **yap-yangi** bahaybat yigit tushib keldi. Moshina **zabardast** maskuvich edi bi ikki gapda fikrlar almashgan sifatlar xato keltirilgan. O‘quvchi xatolarni to‘g‘ri tahlil qilib o‘z o‘rniga qo‘yadi.

Darsda test savollari ham ahamiyatga ega. Shu bilan bir qatorda crossword, chainword kabi usullardan ham foydalanish mumkin. Yangilangan ta’lim tizimimizda zamonaviy pedtexnologiyalar ta’limiy o‘yinlar asosida boyib boradigan yetarli ko‘nikma va ko‘zlangan bilimni to‘laqonli yetkazish, o‘quvchilarni ongli tafakkurini o‘sirishni ustuvor vazifa qilib qo‘ygan edik.

Xulosa qilib aytganda, o‘zbek tili o‘qitish metodikasida gramatik o‘yin topshiriqlar amaliy ta’lim usullaridan foydalanish keng imkoniyatlar sari yetaklaydi. Ta’limiy o‘yinlar o‘ziga xos xususiyatlari shundaki o‘yin ko‘pincha musobaqa tarzida tashkil etiladi. Natija yakunlanib, o‘quvchilarga achkolar beriladi. Bu shubhasiz topshiriqni bajarishga ishtiyoqni oshiradi. Bu avvalo O‘quvchilarning gramatik savodxonligini ijodiy fikrlash qobiliyatini, topqirligini oshiradi. Nutqi va shu fanga muhabbatи ancha ortadi. Shu bilan birga boshqa fanlar bilan jiddiy shug‘ullanish ehtiyojini tug‘diradi.

3.2. Dars ishlanmasi

Dars mavzusi: Rang-tus, ma'za-tam va hid sifatlari

Darsning maqsadi: O'quvchilarga rang-tus ma'za-tam va hid sifatlari haqida umumiylumot berish.

a) Ta'lifiy maqsad: rang-tus, ma'za-tam, va hid sifatlari to'g'risida umumiylumot berish.

b) Tarbiyaviy maqsad: Ushbu sifatlar vositasida o'quvchilarda ijtimoiy fikrga ega bo'lish xususiyatlarini takomillashtirish

d) Rivojlantiruvchi maqsad: O'quvchilar o'z fikrini erkin bayon qilish , tashkilotchilik sifatlarini shakllantirish.

Dars metodi: Aqliy hujum savol-javoblar va turli ta'lifiy o'yinlar.

Dars turi: O'tilgan mavzuni takrorlash

Darsning borishi: Tashkiliy qism:

Darsni o'quvchilarni 3 guruhga ajratish bilan boshladim. O'quvchilarga o'z guruhlari uchun nom va shior tanlab olishlarini buyurdim. 1-guruh nomini "Baxtli avlod" shiorini esa "Ozga yurta shoh bo'lguncha o'z yurtingda gado bo'l" 2-guruh nomini "Istiqlol" Shiorini "Vatanni sevmoq iymondandir" 3-guruh nomini oq kabutar shiorini "Vatanga xizmat – oliv ximmat" deya o'z nom va shiorlarini tanlab olishdi. Darsimizni musobaqa tarzida amalga oshirdik. Yani guruhlar topshiriqlarni bajarishda bir- biri bilan bahsli munozaraga kirishdilar. Uyga vazifa sifatida berilgan xususiyat hajm o'chov makon zamon sifatlaridan foydalanib harkim o'z qishlog'ini tariflash topshirig'i bo'yicha tayyorlangan mustaqil ishlarini birinchi bahtli avlod guruhi azolari Oq kabutar guruhi a'zolariga ular esa Istiqlol guruhi azolariga taqdim etdilar. Guruh azolaridan o'zlariga taqdim qilingan hikoyalari matnida ishlatalgan sifatlarni aniqlash, ularga qalam bilan belgi qo'yib yuqoridagi sifatlarni umumiylumotnomalarini menga tayyorlash talab qilindi, bunga 15 daqiqa vaqt ajratildi. Guruh azolari o'z ishlarini bajarib bo'lishgandan so'ng ma'lumotnomalarini menga topshirdilar. Men unga asosan o'quvchilarni xatolarini tahlil qilib berdim. Shundan

so‘ng o‘quvchilarga yangi mavzuni e’lon qildim va “Ranglar tilga kirganda” o‘yinini boshlanishi aytdim. Har bir 3 kishi boshqa guruh azolari bilan joy almashadilar, so‘ngra guruhlarning har biriga bittadan vatan bayrog‘ini berdim. Topshiriq shartiga ko‘r guruqlar bayroqda tasvirlangan har bir rangning qaysi ma’noda qo‘llangani haqida ma’lumot berishlarini tushuntirib o‘tdim. O‘yin guruh o‘rtasida qiziq va bahsli o‘tdi. dars “Kim topqir ?” o‘yini bilan davom ettirildi. O‘yin shartiga ko‘ra men bergen savolga guruh azolari imkon qadar tez javob berishlari, notog‘ri javob uchun o‘sha guruhdan bir ball qaytarib olinishi kerak edi.

1-guruh azolariga topshiriq:

Bu rang poklik timsoli
O‘ylab javob beringiz
Shu rangday bo‘lsin doim
Bosgan hayot yo‘lingiz.

Bunga o‘quvchilar oq rang deb javob berishadi.

Musaffo osmon ramzi
Bayrog‘imizda bordir
Tiriklikning tasviri
Ayting bu qanday rangdir

O‘quvchilar moviy rang deb javob berishadi.

Subhi damdan erta bahordan
Xushmanzara chamanzorlardan
Qanday hidlar keladi
Buni hamma biladi.

Bunga o‘quvchilar baralla xushbo‘y hid deb javob beradilar.

Pishmagan gilos olma
Qanday tamda bo‘ladi
Pishmagan xurmo yesang
Og‘zing nima bo‘ladi.
Nordon ma’za keladi
Og‘iz tahir bo‘ladi

Deb javob beradilar. O‘yin tugagach Guruhlar bali hisoblanadi va Oq kabutar guruhi 7 ball bilan Golib chiqishadi. Guruh azolari faolligiga qarab baholangach 384-mashqni uyga vazifa qilib beriladi.

XULOSA

Rang-tus bildiruvchi sifatlar o‘zbek adabiyotning xoh nasr, xoh nazm turida bo‘lsin alohida o‘ringa ega. Binobarin, rangni ifodalovchi so‘zlar she’riyatda rang bildiruvchi poetizmlar o‘laroq nutqqa badiiylik baxsh etish barobarida poetik nutqning emotsiyonalligi, obrazliligi, ta’sirchanligini oshiruvchi, fikrni qisqa va lo‘nda tarzda bayon etishning muhim vositasi sanaladi. Chunki, rang-tus bildiruvchi leksemalar o‘zi birikib kelgan leksema ma’nosiga ijobiy yoki salbiy emotsiyal-ekspressiv ma’no yuklaydi. Tilning bunday jihatlari e’tiborga olinib o‘zbek xalq og‘zaki ijodiyotida rang-tus bildiruvchi leksemalarga tez-tez murojaat etilgan. Shu bilan birga mumtoz adabiyot va hozirgi zamon she’riyati vakillari asarlarida ham rang-tus bildiruvchi leksemalar faol istifoda etilganligini ko‘rishimiz mumkin. Hozirgi zamon o‘zbek she’riyati vakillari she’riyatida rang-tus bildiruvchi leksemalarning qo‘llanishi yuzasidan xulosalar bildirishda Erkin Vohidovning asarlari e’tiborga molik. Ushbu bitiruv malakaviy ishimizda shoir asarlarida qo‘llangan rang-tusni bildiruvchi leksemalar tadqiqi asosida quyidagi xulosalarga keldik:

1. Erkin Vohidov she’riyatida qo‘llangan rang-tus bildiruvchi leksemalar o‘zbek adabiyoti an’analariga xos tarzda qahramonlarning kechinmalari, xohish-istiklarining tasviri ishonarli, obrazli bo‘lishida katta rol o‘ynagan.
2. Erkin Vohidovning she’riyatida oq leksemasida soflik belgisi, ulug‘vorlik ma’nolarida qo‘llangan va oq leksemasi ijobiy baho semasini tashuvchi asosiy so‘z bo‘lib xizmat qilgan.
3. Qora leksemasini qo‘llashda Erkin Vohidov mumtoz adabiyotdagi shakliga ko‘proq murojaat qiladi. Unga ko‘ra shoir sevgilisining sochi, qoshi kabilarni sifatlashda qora leksemasidan foydalanadi.
4. Shoir asarlarida qizil leksemasi faol qo‘llanib, quyidagi to‘rt semani o‘zida mujassamlashtirgan holatlar ham uchraydi: “rang”; “yoshlik”; “muhabbat”; “tuzum”.

5. Moviy leksemasi E. Vohidov she'riyatida o'lka, diyor leksemalarini sifatlovchisi bo'lib kelgan. Havoga nisbatan ishlatilib, uning "yoqimli", "kishiga xush yoquvchi" ma'nolarini ochishga xizmat qilgan. Predmetning ya'ni ko'zni rangini ifodalovchi leksema sifatida ham qo'llagan.
6. Erkin Vohidov ijodida yashil leksemasi bahorning libosi ya'ni "yam-yashil olam" ma'nosida keladi.
7. Qora leksemasining tilmizda funksiyasiga ko'ra, aniq bir rangni ifodalash bilan birga turli xil ramziy mazmunni ham o'zida mujassam etgan. Erkin Vohidov she'riyatida ham qora leksemasi o'zbek tili lug'at qatlamida bo'lgani kabi yomonlik, motam kabi bir qator salbiy xislatlarni ifodalashga xizmat qilgan.
8. Qizil leksemasi kuch qudrat, sog'lik, go'zallik, hayot semalari bilan birga o'zravonlik, nohaq qon to'kishlar, qirg'inlarni boshlovchisi tuzumlarning semasi sifatida ham qo'llangan. Erkin Vohidov she'riyatida ham qizil rang amalga bo'lgan tuzumning ramzi semasi sifatida qo'llangan holatlar uchraydi.
9. Qizil rang E.Vohidov asarlarida shuningdek, axloqiy jihatdan buzuq, behayo va jamiyatda o'z o'rniga ega bo'la olmagan shaxslarning qiyofasini belgilovchi sema sifatida ham ishtirok etgan.
10. E.Vohidov lirkasida she'r tilini jozibadorligini, ta'sirchanligini oshirish, lirk qahramonning ichki kechinmalarini yorqinroq ifodalash, badiiylikni oshirish uchun rang-tus bildiruvchi so'zlardan keng qo'llanilgan. Mazkur so'zlarni qo'llashda shoir ularning mumtoz adabiyotdagi semalari bilan birgalikda yangicha qirralarini ham kashf eta olgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Siyosiy adabiyotlar

1. Karimov I.A. Biz o‘z kelajagimizni o‘z qo‘limiz bilan quramiz. – T.: O‘zbekiston, 1999. – 412 b.
2. Karimov I. A. Adabiyotga e’tibor – ma’naviyatga, kelajakka e’tibor. – T.: O‘zbekiston, 2009. – 40 b.

Ilmiy-nazariy, adabiy asarlar

3. Alisher Navoiy. Favoyid ul-kibar. 20-tomlik. 6-tom. –T.: Fan, 1990.
4. Asqarova M., Yunusov R., Yo‘ldoshev M., Muhamedov D. O‘zbek tilining praktikumi. –T.: Iqtisod – moliya, 2006.
5. Aytmuradov D. Tyurkskiye etnonimi. –Nukus, 1986.
6. Аҳмад Яссавий. Ҳикматлар. –Т.: 1991.
7. Vohidov E.Sadoqatnama. Saylanma. –T.: Adabiyot va san’at, 1986.
8. Vohidov E. Ishq savdosi. Saylanma. 1-jild. –T.: Sharq, 2000.
9. Vohidov E. She’r dunyosi. Saylanma. 1-jild. –T.: Sharq, 2001.
10. Lapasov J. Badiiy matn va lisoniy tahlil. –T.: O‘qituvchi, 1995.
11. Mamarajoobova Z. N. O‘zbek tilida sifatlarning konnotativ ma’nolari. – T.: 2004.
12. Normatov U. Ko’ngillarga ko’chgan she’riyat. –T.: Sharq, 2005.
13. Normurodov B. Til va adabiyotda ranglarning ramziy ahamiyati. –T., 2001.
14. Nurmonov A., Sobirov A., Qosimov N. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. –T.: O‘qituvchi, 2001.
15. Nurmonov A., Sobirov A., Yusupov Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. –T.: Sharq, 2002.
16. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tili lug‘atining turkiy qatlami. –T., 2001.
17. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati (turkiy so‘zlar). – T., 2000.
18. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o‘zbek tili. Birinchi kitob. –T.: Mumtoz so‘z, 2010.
19. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o‘zbek tili. Ikkinci kitob. –T.: Mumtoz so‘z, 2010.
20. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. –T.: Universitet, 2000.
21. Rustamov A. So‘z xususida so‘z. –T., 1987.
22. Sayfullayev R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova Z., Abdusalova M.. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. –T.: Fan va texnologiya, 2009.
23. Ulutog‘ S. So‘fiy nigohida ayol. –Istanbul: 1995. –B. 91-93.

24. Umarov E.A. Fraziologicheskiy slovar “Xazoyin-ul-maoniy” Alishera Navoi. –T.: Fan, 1971.
25. Shamshiddinov H. O‘zbek tilida so‘zlarning funksional-semantik sinonimlari. –T., 1999.
26. O‘gal B. Turk madaniyati tarixiga kirish. 6-jild. –Anqara: 1984.
27. Qofaso‘g‘li I. Eski turk dini. –Anqara: 1980.

Maqola va to‘plamlar

1. Dadaboyev H. “Devonu lug‘otit turk”dagi turkiy tillarga xos fonetik va leksik-semantik xususiyatlar haqida // Tilshunoslikning dolzARB masalalari
2. (Ilmiy maqolalar to‘plami). –T., 2008. Ibrohim Haqqul. Yana qora rang talqini haqida // O‘zbek tili va adabiyoti, 2001, № 3 –B.17-24.
3. Kononov A. Семантика цветообозначений в тюрских языках // Тюркологический сборник, –М.: Наука, 1978.
4. Mavlonova R. Rang-tus bildiruvchi so‘zlar tasnifi // A. G‘ulomov va o‘zbek tilshunosligi. –T., 2004.
5. Rixsiyeva T. Lingvistik tadqiq asoslari bo‘yicha mulohazalar // O‘zbek tili va adabiyoti. –T., 2003.
6. Hamdamova I. O‘zbek tilida sifatning ma’no turlari va ularning o‘zbek tili izohli lug‘atida berilishi // O‘zbek tilshunosligi masalalari (ilmiy maqolalar to‘plami). –Sam., 2001.
7. Hoshimova M. Erkin Vohidov badiiyatiga doir // O‘zbek tilshunosligi masalalari. –T., 2002.
8. Qo‘ldoshev B. “Vohidov poeziyasida ibora qo‘llashning ayrim usullari haqida // A.G‘ulomov va o‘zbek tilshunosligi masalalari. –T.: 2007.
9. Qodirov M. Badiiy asar tilini o‘rganish masalalari // O‘zbek tili va adabiyoti. –T., 1983.

Dissertatsiya va avtoreferatlar

1. Ganixodjayeva M. Prilagatelniye sveta uzbekskogo yazika v sravnitelno – istoricheskem aspekte: Avtoref. dis... kand. fil. nauk. –T., 1986.
2. Jumatova N. O‘zbek she’riyatida rang bilan bog‘liq ramziy obrazlar. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. –T., 2000.
3. Keldiyorova G. S. O‘zbek badiiy nutqida antiteza (E. Vohidov she’riyati misolida). Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. –T., 2000.
4. Mamarajabova M. O‘zbek tilida sifatlarning konnotativ ma’nolari. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. –T., 2004.
5. Sodiqova M. O‘zbek tilida rang-tus bildiruvchi so‘zlar. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. –T., 1963.

6. Sodiqova M. Слова, обозначающие цвет и окраску в узбекском языке. Avtoref. dis... kand. fil. nauk. –T., 1963.
7. O'tanova S. Navoiy g'azaliyotida ranglar simvolikasi. Fil. fan. nomz... aftoref. –T., 2007.

Internet manbalari

1. <http://www.termezokshomi.uz>.
2. <http://www.favvora.com>.
3. <http://mumina.uz>.
4. <http://195.158.12.84/blogs>.
5. <http://www.sugdiyona.uz>.
6. <http://archeology.uz>.
7. <http://huquqburch.uz>.
8. <http://uzbegim.info>.
9. <http://kun.uz>.
10. <http://uza.uz>.

Siyosiy adabiyotlar

**Ilmiy-nazariy, adabiy asarlar
Maqola va to‘plamlar
Dissertatsiya va avtoreferatlar
Internet manbalari**

ИЛОВА

1. Ufqqacha mavjlanib yotgan-
Ko‘k dengizning sokin bo‘ylari,
O‘tli davron, o‘tli yoshlikning
O‘tli qo‘sish, o‘tli kuylari.
(Tiriklik haqida)
2. Cheksiz vodiylarning
Zumrad tusiga
Rashku havas bilan
Boqadi osmon.
(“May she’ri”)
3. Moviy dengiz sohillari
Lojuvard osmon,
Jonbaxsh havo, bepoyon suv,
So‘lim tabiat.
(“Orzu chashmasi” 113-b.)
4. Subhidam oftobi ko‘kning
Gumbazi yondi, yo
Yondi bi firuza gumbaz
Subhidam oftobida.
(“Samarqand” 122-b.)
5. Oy yuzida tillarang jilo
Sambit guldan taralar xushbo‘y
(299-b.)
Kezmoq na soz, quvnoq va xushbo‘y
Moviy o‘lka sukuti aro.
(239-b.)
6. Ufqqacha mavjlanib yotgan-
Ko‘k dengizning xokin bo‘ylari,
(“Tiriklik haqida” 261-b.)
7. Tongotarda balki lolagun
Qamishlarning lovullahidir.
(“Tirik sayyoralar”)
8. Dala xayolingda balki sof havo,
Faqat tiniq suvdir, ko‘m-ko‘k maysa o‘t.
(“Bizlar ishlayapmiz”)
9. Tasvirlabsan:
suvchi oppoq oydin tun
Suv bo‘yida yorin
kutar intizor.
(“Bizlar ishlayapmiz”)
10. Men tanho kezaman ko‘chada
Sukunat o‘ziga chorlaydi.

- Borliq jim.
 Har bitta darchada
 Zangori shu'lalar porlaydi.
11. Bir kun tongda
 Oppoq sochingiz tarab
 Dilngiz shogirdlik vaqtin qo‘msaydi.
 (“Yosh shoirlarga”)
12. Uchaberdi soat sayin
 Yerdan yirog‘lab
 Moviylikka cho‘mib olam
 Ko‘zdan yo‘qoldi.
 (“Tog‘ logini”)
13. Garchi soch-soqoli oq emas edi,
 Ilmi donishda ham toq emas edi,
 Biroq hamma birdak derdi “oqsoqol”
 (“Oqsoqol”)
14. O‘tgan-ketganlarning ortidan qarab,
 Ko‘kimir ko‘zları mo‘ltirar uzoq,
 Bu nigoh ma’nosı
 Elga noayon
 Balki shukronadir,
 pokdir tilagi.
 (“Oqsoqol”)
15. Rossiya – sfinks. Xushnud va nolon
Qop-qora qoniga belangan vujud.
 (“Skiflar”)
16. Hatto o‘liklarni talaganda ul,
Oq tanlar go‘shtini qovurganda ham.
 (“Skiflar”)
17. She’rlarim, bolajonlarim,
Qora-qura qoniga polaponlarim,
 Jo aylayin sizni jonimga,
 Chug‘urlashib keling yonimga.
 (“Kuzatish”)
18. Ona farzand ko‘rib to‘rtovlon,
 Qaro yerga bersa to‘rtasin.
 (“Otdoshlarimga”)
19. Bola qizil dog‘lik tug‘ilsa,
 Atadilar baxt uchun Toji.
 (“Otdoshlarimga”)
20. Bog‘bon shunday der,
 Jo‘nar qoshimdan.
 Muzdek qara ter
 Quyar boshimdan.

21. Tirmashib yo o‘rik shoxiga
Ko‘k g‘o‘ralar uzmaganmisiz?
 (“Bolalar”)
22. O‘yayman,
 ochilsa har yil navbahor
Moviy kengliklarda alvon lolalar.
23. El nam ajriq hidin ufurar,
 Qamashtirar ko‘zni oppoq Tosh.
 Moviy ko‘kda
 Charaqlab turar
 Biz bir hafta sog‘ingan quyosh.
 (“Kalgarida soat o‘n ikki”)
24. Oqni qora dedim- imon bexabar?
 Yoki nohaqlikn ni ko‘rib, eshitib,
 Ko‘zimni ko‘r qildim, qulog‘imni kar?
 (“Kardiogramma”)
25. Bu kun tong egnida atlasda ko‘ylak
 Shafaqqa o‘ralgan qizlarday gulgun.
 (“Sakkizinchi mart”)
26. Bugun ayyomingiz muborak qilib
 Zumurrad sepini yoyibdi bahor
 (“Sakkizinchi mart”)
27. Yotadi deb oppoq qor tog‘da
 Sen egnimni but qilgan chog‘da
 She’r beraymi senga yalong‘och?!
28. Qor yog‘ar- osmonda oqqushlar uchar,
 Qor yog‘ar- osmondan oq uspar tushar
29. Tark etolmay xalqimizning odatin
 Yoqamiz do‘stlarga do‘stlik qorxatin
 Qorxat asli qorday oppoq dil xati
Oq ko‘ngilning mehri, tafti, hurmat.
 (“Qorxat”)
30. Ol yanog‘ingiz kabi olma anor,
 Ko‘zlar ingdek charos boqsin xumor.
 (“Qorxat”)
31. Sochdagи barchakdayin ko‘k bodiring,
 Ham xino yanglig‘ pochinjon oldiring.
 (“Qorxat”)
32. Ol anorni dilni ezganday ezing,
 Sharbatni mayni suzganday suzing.
 (“Qorxat”)
33. O‘lturib oppoq sahardan toki shom
 Bo‘lmasin hech bahsu she’rxonlik tamom.

(“Qorxat”)

34. Solgina chimirilar oq tushgan qoshlar
“Biz ham yosh bo‘lganmiz bir mahal,
Lekin
Boshqacharoq hozirgi yoshlar”.
(“Hozirgi yoshlar”)
35. “Kiyimlar-chi ...
Qiziq bularning didi.
Ola-chipor ko‘ylak ...
Nimasi ko‘rkam?
(“Hozirgi yoshlar”)
36. Qora,
Oq ko‘ylakka galstuk taqib,
Agregat yonida turishar bular.
(“Hozirgi yoshlar”)
37. Oq oydin dalalar, shiypon, oromgoh ...
Ko‘z oldimdan o‘tar hamma, hammasi.
(“Do‘stlarga maktub”)
38. Qaydasiz, Anbara, Shokiru Karim,
Qayda to‘rt dugona- yuzlari gulgun.
(“Do‘stlarga maktub”)
39. Umrim bir on sendan ayru bo‘lmaydi,
Sochlarimga qo‘ndi tola-tola oq.
(“Vafo”)
40. Qo‘maloq sham kabi
Yonmak agar,-
Ko‘zlaringday qora
Kechalardan to
Yuzlaringday yorug‘
Subhidam qadar.
(“Vafo”)
41. Bu dunyoda hamma narsa sotiladi,
Mening molim – qizil yuzim,
oppoq tanam.
(“Ko‘cha chetidagi ayol”)
42. Sariq sochlariga oq oralagan
Moviy ko‘zlarida tubsiz bir hayol.
(“Sharqiy qirg‘oq”)
43. Ey, sen, go‘zal singlim, oshiq ukajon,
Oq yo‘l, saodatli sitoralarga!
(“To‘y oqshomida”)
44. Kutib qo‘di yashil koptokcham,
Hay- hay nimcham zerikdi yomon.
(“Tabiat va qizaloq “)

45. Ranglar chehrasida uning shoh Bobur
 Benajot sultanat ramzin ko‘radi.
 (“Kelajakka maktub”)
46. Buncha ham yarashiq oq xalatingiz
 Opajon deyinmi yoki ayajon.
 (“Salbiy hayajon”)
47. Doktor xonasida hamma narsa oq.
 Tut nur talashadi oq tuslar bilan.
 Oq xalatdek soch ham oqarmish mundoq.
 Olisha- olisha viruslar bilan.
 (“Viruslar”)
48. Insof, diyonatni, oru nomusni
 Sariq chaqaga ham olmasa inson,
 Oltin dardi kabi sariq virusni
 Yo‘qatmoq mushkuldir- gepatit oson...
 (“Viruslar”)
49. Yo‘talsiz hech yerda ishning bitmasa,
Ko‘k qog‘oz tutmasang – ko‘rolmasang kun,
 (“Viruslar”)
50. Salom senga, oppoq, tiniq kelajak,
 Olqish bo‘lsin senga, uyg‘ongan bo‘ron.
 (“Viruslar”)
51. Lekin qo‘ng‘iroqlar tinchisa qani,
 Tahlikalik yonar qizil chiroqlar.
 (“Dehli \aeroportida bo‘lgan voqeа”)
52. Tundek qaro etib yuragimni ham
 Xabar etib keldi kechasi.
 (“Georgiy A’zamov xotirasiga”)
53. Qora bulut zulumotga
 Chulg‘aganda samoni,
 Chaqmoq –
 nursiz bu hayotga
 Yorug‘likning isyonи.
 (“Ruhlar isyonи”)
54. Qaro qilgan
 Ko‘k daftarin
 Qorong‘ulik qasdiga
 Tong yig‘ladi
 nur lashkarin
 Shafaq tug‘i ostiga.
 (“Ruhlar isyonи”)
55. O‘rab uning
 naq yurakdek
 Ona Hindistonini
 Zobitlar

- oq o‘rgimchakdek
So‘rardilar qonini.
 (“Ruhlar isyonii”)
56. Sen chaqmoqsan
Qaro zulmat
Bag‘rini yoqqan.
 (“Ruhlar isyonii”)
57. Aslida-ku...
Beiztirob
Ho‘blab qora qahvoni,
Derazadan
 oq tan janob
Ko‘zatar mojaroni.
 (“Ruhlar isyonii”)
58. Shoir bo‘lsang,
Qalamingni
Nayza qilib tutalsang.
Yurakdagi alamingni
Oq qog‘ozga
 to‘kalsang.
 (“Ruhlar isyonii”)
59. O‘t ko‘ydilar
Yondi gulxan.
Qaro bo‘ldi
 samovot.
 (“Ruhlar isyonii”)
60. Nazrul Islom
 tor zindonning
Tuynigidan qaraydi.
Ko‘rib zangor
 sof osmonning
Bir parchasin,
Yayraydi.
 (“Ruhlar isyonii”)
61. Shoh ko‘ngliga
Goh cho‘kib g‘am
Qaro edi alami.
 (“Ruhlar isyonii”)
62. Bu tuyg‘uni berib,
 nega
Qaro qilding baxtingni?
 (“Ruhlar isyonii”)
63. Allanechuk

- Oq sharpalar
Ko‘rinadi
 ko‘ziga.
 (“Ruhlar isyoni”)
64. Qarolik yo o‘t tutashgan
Qaro ko‘zda,
Badanda?
 (“Ruhlar isyoni”)
65. Oqib kelar ufq tagidan
So‘ngsiz qaro olamon.
Bu –
Hindiston yuragidan
Silqib oqqan
Qora qon.
 (“Ruhlar isyoni”)
66. Men ham alvon
Tig‘ kutardim.
Shu el dog‘i dog‘imdir.
 (“Ruhlar isyoni”)

